

RISICO- EN DREIGINGSBEELD

Hoger Onderwijs 2021

PLATFORM
INTEGRALE VEILIGHEID
HOGER ONDERWIJS

SAMENVATTING RISICO- EN DREIGINGSBEELD HOGER ONDERWIJS 2021

Achtergrond

Voor u ligt de tweede editie van het Risico- en Dreigingsbeeld Hoger Onderwijs. In opdracht van het Platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs (hierna: Platform IV-HO) is, in navolging op de eerste editie in 2018, voor de tweede keer een breed scala aan risico's en dreigingen voor hogescholen en universiteiten in kaart gebracht. Het beeld is opgesteld op basis van input vanuit onderwijsinstellingen, expertinterviews en een documentenanalyse.

Het Risico- en Dreigingsbeeld geeft een actueel, landelijk beeld van de risico's en dreigingen die spelen voor hogescholen en universiteiten. Deze dreigingen zijn divers en kunnen per instelling verschillen. Elke instelling heeft eigen unieke kenmerken (activiteiten, ligging, organisatiestructuur, ambities en risicoprofiel) die van invloed zijn op het eigen veiligheidsrisicoprofiel. Dit rapport is bedoeld als instrument voor de sector om de dialoog over veiligheid te voeren, afwegingen te maken en prioriteiten te stellen.

Om het gesprek binnen de instellingen te faciliteren hebben de instellingen ook meegewerkt aan een eigen 'instellingsfoto', waarin de risico's en mate van organisatie van veiligheid beschreven staan. Gezamenlijk bieden deze twee instrumenten handvatten voor de dialoog over integrale veiligheid: hoe verhouden de uitkomsten van het Risico- en Dreigingsbeeld op

sectorniveau zich tot de risico's en dreigingen binnen onze instelling? Hoe is onze organisatie voorbereid op de geïdentificeerde risico's en dreigingen? Welke risico's accepteren we, welke niet en welke prioriteiten stellen we? Waar zitten nog kwetsbaarheden en wat betekent dat voor onze aanpak? En hoe sturen we op veiligheid?

Maatschappelijke trends

In 2018 stelden we een lijst van zeven maatschappelijke trends op die invloed hebben op veiligheid en het crisismanagementbeleid van hogescholen en universiteiten. Deze trends zijn onverminderd relevant en daarom opnieuw opgenomen in het Risico- en Dreigingsbeeld. Deze trends zijn als volgt:

1. Digitalisering van onderwijs en werkplekken
2. Maatschappelijke polarisatie
3. Medialogic, sociale media en nepnieuws
4. Afnemende risicotolerantie en aansprakelijkheid
5. Internationalisering
6. Open campus en 'shared workspaces'
7. Mondiale onveiligheid

Daarnaast signaleren we twee aanvullende maatschappelijke trends, namelijk de toename van psychische problematiek bij studenten en onvermijdelijk ook de gevolgen van de huidige coronacrisis.

Overkoepelende bevindingen

Hogescholen en universiteiten hebben te maken met een variatie aan risico's en dreigingen. In het Risico-

en Dreigingsbeeld gebruiken we de indeling van het Platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs: informatieveiligheid, privacy, sociale veiligheid, internationalisering, integriteit, kennisveiligheid & ongewenste beïnvloeding, arbo & milieu, zorgwekkend gedrag & radicalisering en gebouwveiligheid, BHV & fysieke veiligheid. Crisismanagement en integrale veiligheid zijn ook beleidsthema's, maar die gaan over de wijze waarop de instelling zich heeft georganiseerd en omgaat met deze thema's.

Grootste dreigingen

Informatieveiligheid en privacy worden, net als in 2018, als de belangrijkste thema's gezien waarbinnen dreigingen plaatsvinden. Een mogelijke verklaring is dat digitale risico's onverminderd groot zijn, en misschien zelfs groter zijn geworden vanwege de toenemende digitalisering. Corona heeft dit verder versterkt. Ook de hack bij Universiteit Maastricht eind 2019 staat bij veel instellingen nog helder op het netvlies. Specifieke risico's en dreigingen die volgens de instellingen toenemen zijn dan ook:

- Online bedreigingen door bijvoorbeeld phishing en hacks
- Datallekken
- Informatieveiligheidsincidenten door het vele gebruik van digitale online platformen of menselijk gedrag
- Identiteitsfraude

Ook gebeurtenissen binnen het thema sociale veiligheid worden door instellingen als hoog risico beoordeeld. Meerdere dreigingen binnen dit thema zijn in de afgelopen jaren veelvuldig in het nieuws geweest. Zo werd er vaker gesproken over seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag na de #MeToo-affaire, en werd ook (ervaren) racisme en discriminatie meer bespreekbaar door de maatschappelijke discussie rondom deze thema's. Onderwerpen die breed in de samenleving spelen en daarmee ook in het onderwijs. Dit komt ook terug in de specifieke dreigingen die instellingen benoemen:

- Polarisatie
- Psychische problematiek
- Grensoverschrijdend gedrag
- Racisme en discriminatie

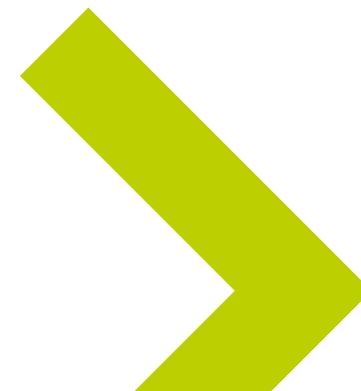
Conclusie

De resultaten van het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 laten een vergelijkbaar beeld zien met de eerste editie. Het merendeel van de risico's is volgens de instellingen en de literatuur niet afgenomen, een enkel risico is licht toegenomen.

Het belang om als instelling weerbaar te zijn wordt zichtbaar door bewustwording en de bijkomende dynamiek na incidenten. Naast de individuele stappen van instellingen om de weerbaarheid te vergroten, is gezamenlijk optrekken als sector belangrijk. Een aandachtspunt voor iedere onderwijsinstelling

is de reflectie op de samenwerking met partners in de zorg- en veiligheidsketen (zoals politie, veiligheidsregio en GGD), die belangrijk zijn als het gaat om risico's en dreigingen. Zijn de partners goed aangehaakt? Is er periodiek een gesprek over de risico's en de oplossingen die zij zien?

Breder geldt dat met de blijvend dynamische risico's het steeds belangrijker wordt om de werelden van risicomangement, veiligheid, continuïteitsmanagement en crisismanagement te verbinden met een integrale aanpak: gezamenlijk naar risico's kijken vanuit verschillende disciplines, waaronder ook IT, HR, juridische zaken, communicatie en specialisten op het gebied van fysieke veiligheid en beveiliging wordt steeds relevanter. Een breed netwerk, zowel intern als extern, is hierbij belangrijk.

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING	6	4 RISICO- EN DREIGINGSBEELD	26
1.1 Achtergrond	6	4.1 Integrale beoordeling risico's en dreigingen	27
1.2 Doel van het Risico- en Dreigingsbeeld	6	4.2 Specifieke dreigingen	29
1.3 Thema's Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs	6	5 CONCLUSIE	31
1.4 Hoe is het Risico- en Dreigingsbeeld ontwikkeld?	7	6 TOT SLOT	33
1.5 Leeswijzer	8	BIJLAGEN	33
2 MAATSCHAPPELIJKE TRENDS	10	Definitie thema's integrale veiligheid	34
2.1 Trends	10	Overzicht incidenten 2018 - 2021	36
3 RISICO'S EN DREIGINGEN PER THEMA	15	Projectgroep en deskundigen	41
3.1 Integriteit	15	Eindnoten	42
3.2 Arbo en milieu	15		
3.3 Sociale veiligheid	16		
3.4 Zorgwekkend gedrag en radicalisering	18		
3.5 Gebouwveiligheid, BHV en fysieke veiligheid	19		
3.6 Internationalisering	19		
3.7 Informatieveiligheid	20		
3.8 Kennisveiligheid en ongewenste beïnvloeding	21		
3.9 Privacy	23		

INLEIDING

1 INLEIDING

1.1 Achtergrond

Het Platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs (IV-HO) heeft tot doel hogescholen en universiteiten te ondersteunen in het (blijven) bieden van een veilige en integere werk- en leeromgeving voor studenten, docenten, onderzoekers en medewerkers. Vanaf 2010 werken hoger onderwijsinstellingen en ketenpartners samen voor het verzamelen en ontwikkelen van instrumenten om grip te krijgen op incidenten en veiligheidsrisico's. In een steeds veranderende wereld hebben hoger onderwijsinstellingen de taak om voortdurend kansens en risico's af te wegen en creatieve oplossingen te bedenken.

De stuurgroep van het Platform heeft het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (COT) gevraagd een tweede Risico- en Dreigingsbeeld te ontwikkelen. De eerste editie is uitgebracht in 2018. Opnieuw is een breed scala aan risico's en dreigingen voor hogescholen en universiteiten in beeld gebracht. De titel van dit rapport is aangepast van 'Dreigingsbeeld Hoger Onderwijs' naar 'Risico- en Dreigingsbeeld Hoger Onderwijs'. Op deze wijze presenteren we een nog completer beeld van veiligheidsgerelateerde zaken waar hoger onderwijsinstellingen mee te maken kunnen hebben. Het beeld is in samenwerking met de veiligheidsexperts uit het hoger onderwijs en een aantal externe experts tot stand gekomen.

1.2 Doel van het Risico- en Dreigingsbeeld

Het Risico- en Dreigingsbeeld geeft een actueel, landelijk beeld van de risico's en dreigingen die spelen voor hogescholen en universiteiten. Die dreigingen zijn divers en kunnen per instelling verschillen. Elke instelling heeft namelijk zijn eigen unieke kenmerken (activiteiten, ligging, organisatiestructuur, ambities en risicoprofiel). Niettemin zijn er ook risico's en dreigingen die voor alle instellingen spelen; die staan in dit Risico- en Dreigingsbeeld. Het Risico- en Dreigingsbeeld kan daarom ook worden gebruikt om het gesprek te voeren over benodigde ketensamenwerking op verschillende thema's.

Naast het Risico- en Dreigingsbeeld hebben instellingen ook meegewerkt aan een eigen 'instellingsfoto', waarin de risico's en mate van organisatie van veiligheid beschreven staan. Gezamenlijk bieden deze twee instrumenten een handvat om binnen de eigen hogeschool of universiteit met het bestuur en medewerkers de dialoog over integrale veiligheid te aan te gaan; hoe verhouden de uitkomsten van het Risico- en Dreigingsbeeld zich tot de risico's en dreigingen binnen onze instelling? Hoe is onze organisatie voorbereid op de geïdentificeerde risico's en dreigingen? Welke risico's accepteren we, welke niet en welke prioriteiten stellen we? Waar zitten nog kwetsbaarheden en wat betekent dat voor onze aanpak? En hoe sturen we op veiligheid?

1.3 Thema's Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs

In het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 staan negen thema's zoals gehanteerd binnen het Platform IV-HO^a centraal. De negen thema's zijn als volgt:

1. Integriteit
2. Arbo en milieu
3. Sociale veiligheid
4. Zorgwekkend gedrag en radicalisering
5. Gebouwveiligheid, BHV en fysieke veiligheid
6. Internationalisering
7. Informatieveiligheid
8. Privacy
9. Kennisveiligheid en ongewenste beïnvloeding

De gehanteerde definities van de thema's zijn te vinden in bijlage 1. Binnen de thema's manifesteren zich specifieke dreigingen; binnen het thema sociale veiligheid spelen bijvoorbeeld meerdere dreigingen, zoals racisme en (seksuele) intimidatie. Ook kan een bepaalde dreiging onder meerdere thema's vallen. Zo kan spionage bijvoorbeeld 'raken' aan kennisveiligheid en internationalisering. En een datalek is niet alleen een technisch ICT-probleem, een dergelijk incident heeft al snel impact op meerdere terreinen, zoals onderzoek, communicatie en bedrijfsvoering. De opgave bij dergelijke risico's die domeinen en disciplines overschrijden en doorkruisen is juist vanuit een integrale blik te kijken naar mogelijke beheersmaatregelen. Een integrale aanpak van veiligheid helpt om de gezamenlijke risico's op te pakken.

^a Het Platform IV-HO hanteert in totaal tien thema's. Twee van de thema's zijn niet opgenomen als thema's van dit Risico- en Dreigingsbeeld: uit de thema's Integrale veiligheid en Crisismanagement komen geen dreigingen voort. In overleg met het Platform IV-HO is ervoor gekozen om het thema Cybersecurity op te splitsen in Informatieveiligheid en Privacy. Dit wijkt af van de editie uit 2018. Deze thema's komen wel naar voren in de instellingsfoto.

RISICO'S EN DREIGINGEN

In dit dreigingsbeeld spreken we over risico's en dreigingen. Onder risico's en dreigingen verstaan we in het kader van dit dreigingsbeeld: "een gebeurtenis waarbij de veiligheid van studenten en/of medewerkers, de continuïteit en integriteit van onderwijs en/of onderzoek en de reputatie van de organisatie in het geding zijn." We maken hierin geen specifiek onderscheid tussen risico's ('het is voorstelbaar dat er iets kan gebeuren') en dreigingen ('er is specifieke informatie dat er iets staat te gebeuren').

Dreigingen en risico's kunnen moedwillig zijn of per toeval ontstaan of bewust of onbewust bestaan en zowel 'van buiten' als 'van binnen' komen. Een dreiging kan voor hogescholen en universiteiten op meerdere terreinen impact hebben.

In dit Risico- en Dreigingsbeeld staan drie impactgebieden centraal:

1. veiligheid van studenten en/of medewerkers
2. onderwijs en/of onderzoek
3. reputatie en bedrijfsvoering

1.4 Hoe is het Risico- en Dreigingsbeeld ontwikkeld?

Het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 is tot stand gekomen in opdracht van het Platform IV-HO, en gebaseerd op interne en externe bronnen. Zo is er gebruik gemaakt van openbare documenten, zijn deskundigen op het gebied van onderwijs en/of veiligheid geraadpleegd en is er een online vragenlijst uitgezet bij alle instelling in het hoger onderwijs.

Werkwijze

Op basis van meerdere openbare documenten en internetbronnen is een lijst met relevante trends en specifieke dreigingen opgesteld. Naast de documentenanalyse is een aantal deskundigen op het gebied van onderwijs en/of veiligheid geïnterviewd. De volledige lijst van geraadpleegde documenten en deskundigen is te vinden in bijlagen 4 en 5. Tot slot is een vragenlijst uitgezet onder alle hoger onderwijsinstellingen, die adviseurs integrale veiligheid samen met collega's invullen. In de vragenlijst wordt gevraagd om specifieke risico's en dreigingen, de thema's en overkoepelende trends te beoordelen. De vragenlijst is uitgezet in de periode november 2020 t/m januari 2021 bij 54 ho-instellingen. In totaal hebben 35 instellingen de vragenlijst ingevuld. In dit rapport geven wij een beeld van de uitkomsten vanuit de vragenlijst, de expertinterviews en het documentenonderzoek.

Het COT ontwikkelt deze tweede editie in opdracht van de stuurgroep IV-HO. De opzet voor het Risico- en

Dreigingsbeeld is vooraf besproken met de werkgroep en de leden van de IV-community, en de inhoud is getoetst in een validatiesessie. De IV-community trad daarmee op als klankbordgroep voor dit onderzoek.

Percepties van risico's en dreigingen

Dreigingen en risico's zijn niet statisch; ze zijn aan verandering onderhevig. Daarnaast kan de perceptie van dreigingen en risico's gekleurd worden door de context of omstandigheden. Een voorbeeld is het risico om slachtoffer te worden van een terroristische aanslag. Hoewel deze kans zeer klein is, wordt terrorisme door burgers als een zeer grote dreiging gezien. Een mogelijke verklaring is dat terroristische aanslagen veelvuldig in het nieuws komen.

In het licht van bovenstaande, maken wij de volgende kanttekeningen: (1) voor het beoordelen van de risico's en dreigingen heeft een uitvraag plaatsgevonden onder een specifieke doelgroep, namelijk adviseurs integrale veiligheid. Er is verzocht om de vragenlijst met meerdere collega's in te vullen namens de instelling. De beoordeling kan daardoor gekleurd zijn, omdat zij vanuit hun professie dagelijks met risico's en dreigingen te maken hebben. Daarnaast kunnen risico's en dreigingen verschillen in kans en impact, afhankelijk van de kenmerken van het soort instelling. (2) De vragenlijst is uitgezet tijdens de coronacrisis. Mogelijk heeft de timing van de vragenlijst effect gehad op de uitkomsten, bijvoorbeeld omdat de respondenten

bepaalde risico's en dreigingen van de periode maart 2020 tot en met januari 2021 hoger inschatten in het licht van de coronacrisis.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de maatschappelijke trends beschreven die invloed hebben op veiligheid en crisismanagement van hogescholen en universiteiten. Hoofdstuk 3 bevat recente ontwikkelingen en de beoordeling van de negen thema's van het Platform IV-HO. In hoofdstuk 4 staat de duiding van de beoordeelde dreigingen centraal. Tot slot geeft hoofdstuk 5 de conclusies weer.

**BREDER GELDT DAT MET DE
BLIJVEND DYNAMISCHE RISICO'S
HET STEEDS BELANGRIJKER
WORDT OM DE WERELDEN VAN
RISICOMANAGEMENT, VEILIGHEID,
CONTINUÏTEITSMANAGEMENT EN
CRISISMANAGEMENT TE VERBINDEN.**


```

142     href={trackUrl(url)}
143   >
144     Instagram
145   </a>
146 </li>
147 </ul>
148 </div>
149
150 renderWhatsNewLinks() {
151   return (
152     <div className={styles.whatsNewLinks}>
153       <h4 className={styles.whatsNewLinksTitle}>What's new</h4>
154       <ul className={styles.whatsNewLinksList}>
155         {this.renderWhatsNewLink('Twitter')}
156         {this.renderWhatsNewLink('Facebook')}
157         {this.renderWhatsNewLink('Instagram')}
158         {this.renderWhatsNewLink('LinkedIn')}
159         {this.renderWhatsNewLink('Medium')}
160         {this.renderWhatsNewLink('YouTube')}
161         {this.renderWhatsNewLink('GitHub')}
162         {this.renderWhatsNewLink('Dribbble')}
163         {this.renderWhatsNewLink('Behance')}
164         {this.renderWhatsNewLink('SoundCloud')}
165       </ul>
166     </div>
167   );
168 }
169
170 renderWhatsNewItem(title, url) {
171   return (
172     <li className={styles.whatsNewItem}>
173       <a
174         href={trackUrl(url)}
175         target="_blank"
176         rel="noopener noreferrer"
177       >
178         {title}
179       </a>
180     </li>
181   );
182 }
183
184 renderFooterSub() {
185   return (
186     <div className={styles.footerSub}>
187       <Link to="/" title="Home - Unsplash">
188         <Icon
189           type="logo"
190           className={styles.footerSubLogo}
191         />
192       </Link>
193       <span className={styles.footerSlogan}>Unsplash</span>
194     </div>
195   );
196 }
197
198 render() {
199   return (
200     <footer className={styles.footerGlobal}>
201       <div className="container">
202         {this.renderFooterMain()}
203         {this.renderFooterSub()}
204       </div>
205     </footer>
206   );
207 }
208 }

```

MAAT-
SCHAPPELIJKE
TRENDS

2 MAATSCHAPPELIJKE TRENDS

In de editie van 2018 onderscheidde we zeven maatschappelijke trends die invloed hebben op veiligheid en crisismanagement van hogescholen en universiteiten. In de vragenlijst van het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 is de beoordeling van de impact van deze maatschappelijke trends opnieuw uitgevraagd. Daarnaast zien we twee nieuwe ontwikkelingen die we toelichten.

Over het algemeen wordt een aantal trends wat hoger ingeschat dan in 2018 – er zijn geen trends waarvan de impact ten opzichte van 2018 is afgenomen. Maatschappelijke polarisatie is als trend het meest toegenomen in het gehele hoger onderwijs. Universiteiten ervaren daarnaast een toenemende impact van internationalisering.

Positie	Maatschappelijke Ontwikkeling		Impact 2018	Impact 2021
1	Digitalisering van onderwijs en werkplekken		●	●
2	Maatschappelijke polarisatie	▲	●	●
3	Medialogic, sociale media en nepnieuws	▲	●	●
4	Afnemende risicotolerantie en verantwoordingsdruk		●	●
5	Internationalisering	▲	●	●
6	Open campus en 'shared workspaces'		●	●
7	Mondiale onveiligheid		●	●

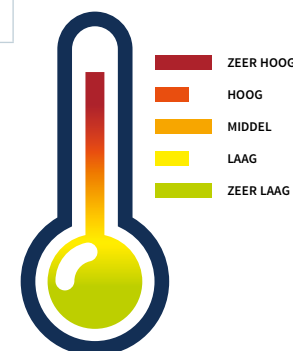
Ten opzichte van 2018 is de impact van bovenstaande ontwikkelingen licht toegenomen, waarbij de impact van digitalisering van onderwijs en werkplekken opnieuw als het grootst is beoordeeld.

2.1 Trends

1. Digitalisering van onderwijs en werkplekken.

De digitalisering van het onderwijs heeft de grootste impact op de veiligheid en crisismanagement volgens hoger onderwijsinstellingen. In de afgelopen jaren is het ICT-gebruik verder toegenomen. Zo onderscheidt de VSNU vier niveaus van digitalisering en ICT-gebruik voor hoger onderwijsinstellingen:

- in de logistiek (administratieve processen en faciliteiten),
- in het leerproces (bijvoorbeeld MOOCs – Massive Open Online Courses -, blended learning en virtual reality),
- in het curriculum (kennis en vaardigheden die nodig zijn op de arbeidsmarkt en in het dagelijks leven) en
- in de impact op de organisatie van het onderwijs (bijvoorbeeld certificering en flexibilisering).¹

De digitalisering binnen het hoger onderwijs werd in het afgelopen jaar nog eens versneld door de coronacrisis. In het grootste deel van 2020 vond bijna al het onderwijs op afstand, en dus online, plaats. Dit geldt zowel voor colleges, werkgroepen als examens. Ook andere processen vond grotendeels plaats vanuit huis. Naast nieuwe risico's die bij die digitalisering komen kijken (bijvoorbeeld bij het online *proctoring*, het online afnemen van examens door middel van surveillance op afstand), heeft dit ook een significante invloed op de manier van onderwijs geven én volgen. Zo heeft de digitalisering van het onderwijs ook impact op het thema sociale veiligheid; de toename van vereenzaming en depressiviteit wordt geweten aan het onderwijs op afstand.

Daarbij ziet de Autoriteit Persoonsgegevens een toename in het aantal datalekmeldingen over de afgelopen twee jaar. Ook SURFcert benoemt een stijging in het aantal incidenten binnen hoger onderwijsinstellingen gerelateerd aan DDOS-aanvallen en kwetsbaarheden. Onder andere de hack bij Universiteit Maastricht in 2020 en de cyberaanval op de Universiteit van Amsterdam en de Hogeschool van Amsterdam begin 2021² laten zien dat ook voor hoger onderwijsinstellingen deze digitale dreigingen permanent zijn.

2. Maatschappelijke polarisatie. De maatschappelijke polarisatie in Nederland neemt toe³. De NCTV beschrijft in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland

53 dat dit beeld wordt versterkt door de coronacrisis. Verschillen in standpunten van voor- en tegenstanders nemen toe en manifesteren zich zowel online als offline. Sociale media spelen hierin een faciliterende en mobiliserende rol. Daarnaast kunnen spanningen door diezelfde sociale media ook sneller overslaan naar andere landen; een voorbeeld is de wereldwijde Black Lives Matter-protesten, die begonnen na een incident in de Verenigde Staten.

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven geeft elk kwartaal een beeld van persoonlijke, politieke en maatschappelijke opvattingen van burgers in Nederland⁴. Eind 2020 benoemen respondenten grote zorgen te hebben over omgangsvormen, vertrouwen in anderen en grote tegenstellingen tussen verschillende bevolkingsgroepen⁵. Maatschappelijke polarisatie kan leiden tot extreme opvattingen en zelfs geweld. Het hangt op die manier samen met zowel het thema sociale veiligheid als zorgwekkend gedrag. Uit de online vragenlijst blijkt dat onderwijsinstellingen deze maatschappelijke polarisatie ook inschatten als een trend met toenemende impact op de hoger onderwijssector.

3. Medialogica, sociale media en fake news. Het gebruik van sociale media speelt een steeds grotere rol in het dagelijks leven van studenten en medewerkers. Het wordt niet alleen gebruikt om onderling in contact te blijven, maar ook voor werving en informatievoorziening. Het is te verwachten dat het gebruik van sociale

media blijft toenemen; zo experimenteert Facebook met een Campus-functie voor studenten om makkelijk met elkaar en de universiteit te communiceren.

Waar drie jaar geleden de aandacht voor nepnieuws ('fake news') werd benoemd, groeide in de afgelopen jaren de groep mensen die de traditionele media in twijfel trekken. Zo verwijderde de NOS de logo's van haar satellietwagens vanwege aanhoudende bedreigingen waar journalisten mee te maken hebben. De maatschappelijke polarisatie wordt ook zichtbaar in de coronacrisis; anonieme Twitter-accounts verspreiden nepberichten over corona in Nederland⁶. Online is het makkelijk om je te verliezen in een 'konijnenhol' dat complottheorieën in de hand werkt.⁷

4. Afnemende risicotolerantie en verantwoordingsdruk. In 2018 benoemden we de afnemende risicotolerantie: de hoeveelheid risico die een instelling maximaal wenst te accepteren. Het risico van deze afnemende tolerantie is de 'risico-regelreflex'; bestuurders of beleidsmakers die na een incident of vanuit de bezorgdheid over de veiligheid 'overreageren' met maatregelen. Dit kan resulteren in een toename van administratieve lasten en kan een bedreiging zijn voor de openheid van het hoger onderwijs. We zien dat dit voornamelijk niet aan de orde is in de sector; het gewenste open karakter en de toegankelijkheid van het onderwijs zijn belangrijker dan de druk op meer regulering en toegangscontroles. Een thema waar het

risico van de regelreflex kan zitten is bij internationalisering rondom spionage en toegankelijkheid voor internationale studenten.

Naast de afnemende risicotolerantie valt in de afgelopen jaren ook de toenemende verantwoordingsdruk op. De #Metoo-beweging is hiervan een voorbeeld. Naar aanleiding van die beweging kwamen meerdere seksuele intimidatie-schandalen in het hoger onderwijs aan het licht, en voeren studenten actie om het vertrek van de betreffende personen te eisen.⁸ Ook in de casus van het Confucius Instituut zien we de verantwoordingsdruk; zo roepen Groningse studenten op dat de Rijksuniversiteit Groningen de banden met het instituut te verbreken in het kader van academische vrijheid voor studenten en medewerkers.⁹ De druk om te verantwoorden kan ook op een positieve manier worden vormgegeven; zo organiseerde de Universiteit Maastricht op 5 februari 2020 een symposium naar aanleiding van de cyberaanval op de universiteit om uit te leggen wat er was gebeurd en welke lessen uit de aanval zijn getrokken. Een andere positieve trend is dat steeds meer instellingen ervoor kiezen om hun visie op veiligheid en/of een verslag van het gevoerde beleid op hun website publiceren.

5. Internationalisering. In 2019 maakte het aandeel buitenlandse studenten 11,5% uit van het aantal studenten dat een studie volgde in Nederland. Dit was een lichte groei ten opzichte van 2018 (toen 10,5% van de

studentenpopulatie uit het buitenland kwam) en paste in de trend van een groeiend aandeel van buitenlandse studenten. Uit recente cijfers van de VSNU blijkt dat het aantal internationale studenten dat zich inschrijft voor een studie in Nederland niet is afgenomen door de coronacrisis¹⁰. Wel valt op dat het aantal studenten van buiten de Europese Unie juist afneemt in het afgelopen jaar. Dit is volgens Nuffic een trendbreuk met een jarenlange groei. Een hogere instroom van EER-studenten (alle EU-studenten, plus Liechtenstein, Noorwegen en IJsland) zorgt voor de uiteindelijke toename van het totale aantal internationale studenten.¹¹

Ondanks de reisbeperkingen door de coronamaatregelen biedt de digitale impuls ook nieuwe mogelijkheden voor internationalisering. Het is sneller en eenvoudiger om digitaal meer internationale contacten te leggen; zowel voor studenten als voor coördinatoren. Daarnaast blijkt *internationalisation at home*, dat ook vóór corona al werd ingezet, een goede manier om toch internationale competenties op te doen.¹² De coronacrisis heeft als gevolg dat risico's omtrent uitgaande mobiliteit (tijdelijk) zijn afgenomen. Het is vooralsnog niet duidelijk welk effect dit op een later moment zal hebben op de risico's. Daarnaast kunnen de gevolgen van de coronacrisis ook effect hebben op de komst van buitenlandse studenten naar Nederland.

6. Open campus en 'shared workspaces'. Waar de trend van een open campus en shared workspaces

doorzet, heeft de coronacrisis ook een stempel gedrukt op het 'campusleven'; door sluiting van de onderwijsgebouwen en het onderwijs op afstand kreeg de campus het afgelopen jaar minder de functie van ontmoetingsplaats voor studenten en medewerkers. Om fysiek onderwijs toch mogelijk te maken, huurden sommige instellingen externe zalen in die groot genoeg zijn om onderling afstand te houden. In de toekomst is de kans groot dat het digitale onderwijs een grotere rol blijft spelen in het onderwijsaanbod dan voor de coronacrisis en dat hybride onderwijs de norm wordt. Toch hebben juist de fysieke ontmoetingen een grote meerwaarde voor zowel studenten als docenten.¹³ Risico's met betrekking tot de open campus zullen daardoor nu wellicht tijdelijk vermindert zijn, maar in de toekomst onveranderd blijven.

7. Mondiale onveiligheid. Waar het aantal terroristische aanslagen in de afgelopen 3 jaar daalde, is het risico op politiek geweld wereldwijd nog steeds aanwezig. Het Instituut Clingendael onderzoekt in de Strategisch Monitor 2019-2020 trends en actuele gebeurtenissen op het vlak van internationale betrekkingen en mondiale risico's die van invloed zijn op Nederland. Clingendael noemt dat de dreiging hoog blijft in de komende vijf jaar. Daarbij speelt dat veiligheidsissues steeds vaker niet beperkt blijven tot één land of regio. Het gevolg is dat grenzen, zowel fysiek als anderszins, niet langer beschermen tegen externe risico's¹⁴.

EEN WERELDWIJDE PANDEMIE: DE IMPACT VAN CORONA

Sinds maart 2020 vindt het (hoger) onderwijs in Nederland vanwege coronamaatregelen grotendeels online plaats. De pandemie heeft een effect op alle bovengenoemde trends: zo heeft de digitalisering een grote sprong gemaakt, waardoor ook sociale media een grotere rol spelen binnen het onderwijs en het dagelijks leven van studenten en docenten. Daarnaast hebben reisbeperkingen momenteel effect op de internationalisering en worden de tegenstellingen in de maatschappij groter, onder andere als gevolg van de coronacrisis.¹⁵ Ook heeft de pandemie en het online lesgeven impact op de geestelijke gezondheid van studenten. Zij missen de interactie, het contact met medestudenten en docenten en ervaren motivatie- en concentratieproblemen door de online lessen.

Ondanks de negatieve effecten van het coronavirus, zijn er ook positieve ontwikkelingen te benoemen. Zo zijn de mogelijkheden en voordelen van digitalisering duidelijker geworden; dit kan ook worden benut wanneer de crisis voorbij is. Respondenten verwachten dat een vorm van hybride onderwijs ook in de toekomst blijft bestaan. Daarnaast staat een recordaantal studenten ingeschreven bij universiteiten, wat vooral een gevolg is van de coronacrisis. Door het wegvallen van de centrale eindexamens haalden meer scholieren een vwo-diploma, en kozen geslaagden vermoedelijk minder vaak voor een tussenjaar omdat de reismogelijkheden beperkt zijn.¹⁶

Aanvullende maatschappelijke ontwikkelingen

Naast bovenstaande trends zijn er twee maatschappelijke ontwikkelingen die vaak terugkomen in de literatuur/documenten en nieuwsartikelen, expert-interviews en de vragenlijst.

➤ **Toename van psychische problematiek bij studenten.** De psychische druk die studenten voelen is al een aantal jaren een relevant thema. De toenemende prestatiedruk vanuit zowel het onderwijs als de sociale omgeving van studenten, draagt bij aan stressklachten, angststoornissen en burn-outklachten. De prestatiedruk en psychische

problematiek zijn nauw verbonden aan de thema's sociale veiligheid en zorgwekkend gedrag. Ook sociale media spelen hierin een rol. De coronacrisis zorgt ervoor dat dit thema hoger op de agenda's staat. Door het onderwijs op afstand voelen studenten zich vaker eenzaam, hebben ze moeite met zich te concentreren, missen ze de aansluiting met hun medestudenten en zijn ze onzeker over de toekomst¹⁷. Het RIVM zou eind 2020 een groot-schalig inventariserend onderzoek uitvoeren naar psychische problemen onder jongeren in het hoger onderwijs, maar heeft dit een jaar uitgesteld naar aanleiding van de coronacrisis.¹⁸

➤ **Impact van de coronacrisis.** De coronacrisis heeft in het algemeen veel invloed op de maatschappij, en daarmee logischerwijs ook op het hoger onderwijs. Toenemende polarisatie¹⁹, het werken op afstand en minder fysieke reisbewegingen zijn allemaal in meer of mindere mate het gevolg van de coronacrisis. Daarnaast zullen de gevolgen van de coronacrisis nog langere tijd zichtbaar zijn. Zo zal de economische schade groot zijn, en moeten studenten in deze onzekere tijd de arbeidsmarkt op na hun studie. Deze impact werkt ook door in het hoger onderwijs.

RISICO'S EN
DREIGINGEN
PER THEMA

3 RISICO'S EN DREIGINGEN PER THEMA

In dit hoofdstuk beschrijven wij de ontwikkelingen binnen de negen IV-HO thema's. Ter illustratie zijn incidenten van de afgelopen drie jaar opgenomen bij meerdere thema's. De informatie over de specifieke incidenten komt uit open bronnen.

3.1 Integriteit

Wetenschappelijke integriteit. De VSNU verzamelt elk jaar de klachten die zijn aangemeld rondom wetenschappelijk integriteit. In 2019 en 2020 betrof het respectievelijk zeven en acht klachten. Dit is minder dan in de twee jaar daarvoor (in 2017 en 2018 betrof het twaalf en achttien klachten). De klachten hebben onder andere betrekking op onjuist citeren en parafraseren, onzorgvuldig onderzoek en datamanipulatie²⁰. Sinds eind 2018 is de nieuwe Nederlandse gedragscode wetenschappelijk integriteit van kracht. Deze gedragscode is door alle universiteiten onderschreven bevat vijf principes die de grondslag vormen van integer onderzoek²¹. De Nationale Enquête Wetenschappelijke Integriteit die in 2020 werd uitgezet, is door een groot deel van de uitgenodigde onderzoekers niet ingevuld; het onderzoek werd niet door alle universiteiten gedragen²².

Bestuurlijke integriteit. Zowel de VSNU als de VH hebben in de afgelopen 2 jaar hun code goed bestuur geactualiseerd. Dit past in een bredere trend waarin steeds meer aandacht wordt gegeven aan bestuurlijke integriteit op verschillende gebieden; denk aan finan-

ciële stromen en nevenfuncties, maar ook handelen vanuit waarden en het belang van een open cultuur en veilige omgeving.^{23,24}

IN HET NIEUWS

MOGELIJKE BELANGEN-VERSTRENGELINGEN

Begin 2020 doet de onderwijsinspectie onderzoek naar een hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen. De inspectie oordeelt dat hij zich schuldig had gemaakt aan mogelijke belangenverstremgeling en het overtreden van de regels door zijn nevenwerkzaamheden niet te melden. De hoogleraar gaf betaalde adviezen over paspoorthandel aan de Maltese overheid, maar gaf zijn adviseurspositie en de inkomsten die hij daaruit behaalde niet door aan de universiteit. Volgens de commissie gaat de universiteit niet vrijuit; de situatie had voorkomen kunnen worden als de instelling strengere regels zou hanteren. De universiteit gaf naar aanleiding van de mogelijke belangenverstremgeling een waarschuwing aan de hoogleraar.²⁵

3.2 Arbo en milieu

Hoge werkdruk leidt tot stressklachten. In 2015 werd in de cao afgesproken dat universiteiten een plan zouden maken om de werkdruk te verlichten. Deze maatregelen worden sinds 2017 uitgevoerd. Evengoed blijft werkdruk een belangrijk thema. Het ministerie van Binnenlandse Zaken voert eens in de drie jaar een groot onderzoek uit naar de werktevredenheid van medewerkers in de publieke sector. In 2019 werd de enquête door 16.000 respondenten uit het onderwijs ingevuld. De resultaten laten zien dat bijna twee derde van het personeel aan universiteiten en hogescholen een (zeer)hoge werkdruk ervaart²⁶. Actiegroep WO in Actie deed eind 2019 ook een oproep om overwerk te melden. Uit analyse van de antwoorden blijkt dat de uren die als norm worden gehanteerd voor onderwijs en onderzoek te krap worden berekend; hierdoor moet veel onderzoekswerk in de vrije tijd worden gedaan. Dit kan effect hebben op de (mentale) gezondheid van medewerkers en brengt daardoor een risico met zich mee voor de internationale topositie van de Nederlandse universiteiten. Daarnaast schrikt het ook studenten af die graag willen promoveren.²⁷

Thuiswerken en -studerende als gevolg van de coronacrisis. Als gevolg van de coronacrisis wordt het onderwijs door studenten grotendeels online gevolgd en werken ook medewerkers thuis. De Hogeschool Utrecht hield begin 2020 samen met acht

andere instellingen een enquête om de mentale gesteldheid van medewerkers en studenten te peilen. Ondanks dat een grote groep van de medewerkers aangeeft in de toekomst 1 tot 2 dagen te willen blijven thuiswerken, stelt een ruime kwart regelmatig tot vaak mentale of fysieke klachten te ervaren door het thuiswerken²⁸. Daarnaast stelt de Vereniging Hogescholen dat docenten en medewerkers door het thuiswerken veel werkdruk ervaren om digitale lesprogramma's te maken en missen ze het professionele en sociale contact met collega's²⁹. Ook studenten geven aan het moeilijk te vinden zich thuis te kunnen concentreren³⁰. In een Kamerbrief van november 2020 erkent de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de gevolgen voor studenten en medewerkers binnen het hoger onderwijs: "Hoe langer de coronacrisis duurt, hoe zwaarder het voor velen wordt."³¹

3.3 Sociale veiligheid

Toename psychische klachten, studievertraging en -uitval en socialisatieproblemen in combinatie met de coronacrisis. Al een aantal jaar is er een toename zichtbaar in het aantal studenten met psychische klachten. De ervaren prestatiedruk vanuit het onderwijs en regelgeving, maar ook vanuit de steeds prominentere rol van sociale media in het dagelijks leven van jongeren leidt tot een toename van stress, angststoornissen en burn-outklachten. Dit thema stond al hoog op de agenda van hoger onderwijsinstellingen vóór de coronacrisis, maar de pandemie

en de gevolgen hiervan voor het onderwijs versterken dit beeld. Studenten volgen nagenoeg alle lessen online en ontmoeten elkaar en docenten niet meer fysiek. In verschillende studies geven studenten aan zich slechter te kunnen concentreren, meer eenzaamheid te ervaren en onduidelijkheid te voelen over wat de situatie voor hun studie betekent.³² Daarnaast ervaren jongeren het online onderwijs als minder goed, en missen ze contact met studiegenoten³³. Naast deze psychische klachten, spelen nu ook problemen rondom studievertraging, -uitval en een verminderde sociale binding als gevolg van het online onderwijs een grote rol.

Stijging meldingen seksuele intimidatie bij universiteiten. Begin 2020 meldt het televisieprogramma EenVandaag dat het aantal meldingen van seksuele intimidatie op universiteiten bijna is verdubbeld. In 2018 werden zeker 101 meldingen gedaan bij een vertrouwenspersoon, in de twee jaren daarvoor waren dat respectievelijk 52 en 72 meldingen.³⁴ De meldingen variëren van seksueel getinte opmerkingen tot aanranding, en worden gedaan door zowel studenten als medewerkers. De aandacht die voor het onderwerp is ontstaan na de #MeToo-beweging in 2017 kan als mogelijke verklaring worden gegeven voor het toegenomen aantal meldingen. Het is onduidelijk of het aantal incidenten ook daadwerkelijk is gestegen, of dat de toename in het aantal meldingen voornamelijk te verklaren door een vergroot bewustzijn en aan-

dacht voor dit onderwerp. In 2018 concludeerden we dat er weinig signalen uit het onderwijs bekend waren. In de afgelopen twee jaar is dat beeld veranderd; naast de toename in meldingen zijn er ook meerdere zaken in het nieuws geweest waarbij seksuele intimidatie een rol speelde. Ook op de hoger onderwijsinstellingen krijgt het thema veel aandacht³⁵.

Discriminatie en structureel racisme. Naast het aantal meldingen van seksuele intimatie, neemt ook het aantal meldingen van discriminatie toe in het hoger onderwijs. In 2019 werd 170 keer melding gedaan van discriminatie, zowel door medewerkers als door studenten. In 2018 en 2017 waren dat respectievelijk 142 en 104 meldingen. De meeste meldingen gaan over discriminatie op basis van ras, seksuele voorkeur, religie en handicaps³⁶. Het gaat hierbij om meldingen die gedaan zijn bij de vertrouwenspersonen van de veertien grootste universiteiten en de twaalf grootste hogescholen in het land.

De thema's discriminatie en racisme komen steeds meer op de voorgrond te staan, ook in het hoger onderwijs. Wanneer er in juni 2020 overal ter wereld protesten ontstaan naar aanleiding van de dood van een zwarte man in Amerika (de 'Black Lives Matter'-protesten), laten ook hoger onderwijsinstellingen van zich horen. Zo worden gesprekken georganiseerd met diverse groepen studenten en medewerkers en wordt aandacht besteed aan het onderwerp door middel

van filmpjes³⁷. Al eerder stelden universiteiten en hogescholen zogenoemde ‘diversity officers’ aan. Naar aanleiding van de uitspraken krijgen universiteiten ook veel kritiek; ondanks dat het goed is dat universiteiten en hogescholen zich uitspreken, kan representatie volgens veel studenten nog beter³⁸. In 2020 publiceert het ministerie van OCW het Nationaal actieplan voor diversiteit en inclusie, waar 12,5 miljoen voor beschikbaar wordt gesteld. Het actieplan bevat vijf ambities op het gebied van diversiteit, inclusie en sociale veiligheid in het hoger onderwijs.³⁹

Vrijheid van meningsuiting en een veilige leeromgeving. Aan het begin van het academisch jaar in 2018 publiceert Trouw een artikel met de kop “Zeggen wat je wilt: kan dat nog aan de universiteit?”. Het artikel gaat in op het debat over ‘free speech versus safe spaces’ dat op hoger onderwijsinstellingen speelt, ook in Nederland. Moeten universiteiten en hogescholen vooral een veilige omgeving voor hun studenten bieden, of is het ook belangrijk om in alle vrijheid vragen te stellen en meningen te bespreken die ingaan tegen de heersende opinie?⁴⁰ Twee jaar later is het thema nog even relevant. In oktober 2020 wordt in Frankrijk een leraar maatschappijleer vermoord vanwege het tonen van een Charlie Hebdo-cartoon in zijn lessen over vrijheid van meningsuiting. De zaak leidde tot veel ophef in o.a. Nederland, en verschillende universiteiten en hogescholen veroordeelden de aanval op de vrijheid van meningsuiting.

IN HET NIEUWS

SOMBERHEID, DEPRESSIE EN VEREENZAMING

Onderwijs op afstand leek een uitkomst voor velen: uitslapen en vanuit je bed colleges volgen. Het ‘nieuwe normaal’ blijkt echter ook een keerzijde te hebben. In de afgelopen jaren is gebleken dat de psychische druk op studenten erg hoog is⁴¹. Door corona is deze druk nog verder gegroeid. Doordat de horeca gesloten wordt, onderwijs nauwelijks nog fysiek plaatsvindt en groepsgroottes steeds verder ingeperkt worden, raken studenten geïsoleerd. Het gevolg is vereenzaming en depressies⁴². In een petitie eisen verschillende studenten een gedeelte van het collegegeld terug: de kwaliteit van het onderwijs is volgens hen door afstandsonderwijs achteruitgegaan⁴³.

“ACHT VOOR EEN NACHT”

Een hoogleraar arbeidsrecht aan de Universiteit van Amsterdam heeft jarenlang zijn positie misbruikt. Onder studenten stond hij bekend als ‘acht voor een nacht’. De hoogleraar zorgde voor ongewenste situaties

met studenten en collega’s. Als de universiteit een onderzoek naar de docent instelt, neemt de hoogleraar ontslag. De Universiteit van Amsterdam zegt te betreuren dat het veel signalen heeft gemist, waardoor de ongewenste situatie bleef voortduren⁴⁴.

RACISME TIJDENS COLLEGE

Een docente van de Haagse Hogeschool krijgt tijdens colleges te maken met racisme. Tijdens een educatieve quiz krijgt zij racistische beledigingen aan haar gericht op het scherm te zien. Wanneer de docente studenten ter verantwoording roept, blijft het stil. De hogeschool heeft naar aanleiding van het incident een taakgroep Veilig en inclusief onderwijs opgericht zodat docenten weten waar ze aan de bel kunnen trekken.⁴⁵

POLITIEK EN ONDERWIJS

In 2019 richt de politieke partij Forum voor Democratie het meldpunt voor indoctrinatie op scholen en universiteiten op. Leerlingen worden opgeroepen om melding te maken als er sprake is van indoctrinatie door de docent met een duidelijke politieke kleur⁴⁶. Het meldpunt zorgt voor ophef onder politici en docenten omdat het zorgt voor een onveilige omgeving waarin mensen niet meer vrijuit durven te spreken⁴⁷.

3.4 Zorgwekkend gedrag en radicalisering

Extremistische dreigingen ongeacht ideologie.

In haar jaarverslag 2019 waarschuwt de AIVD voor verschillende vormen van extremisme. Zo wordt een ervaring van het rechtsextremisme benoemd nadat in 2019 wereldwijd rechtsextremistische aanslagen werden gepleegd, zoals bijvoorbeeld de aanslag in Christchurch, Nieuw-Zeeland. Volgens de AIVD heeft vooral deze aanslag mensen aangezet tot *copycat*-gedrag. Het gebruik van sociale media en vooral het *live* uitzenden van de aanslagen speelt daarbij een rol. *Copycat*-gedrag wordt versterkt doordat aanslagplegers en hun sympathisanten elkaar vinden op rechtsextremistische websites en in besloten groepen. De AIVD merkt op dat extreme content zoals op dit soort platformen wordt gedeeld mensen kan aanzetten tot radicalisering of zelfs tot geweld. Daarnaast waarschuwt de AIVD ook voor links-extremistische groeperingen. Ontwikkelingen als de opkomst van rechtsextremisme en verdere polarisering in de samenleving kunnen het links-extremisme versterken.⁴⁸ Tot slot benoemt de AIVD dat ook de dreiging van het religieus extremisme nog niet is verdwenen. Ondanks dat de directe geweldsdreiging enigszins is afgenomen, hebben in de afgelopen twee jaar relatief veel aanhoudingen plaatsgevonden in het kader van het voorkomen van aanslagen en incidenten die aan jihadistisch terrorisme kunnen worden gerelateerd.

Complottheorieën en maatschappelijke polarisatie.

De angst en onzekerheid die de coronacrisis met zich meebrengt versterkt het complot-denken en de anti-overheidssentimenten. Het is volgens onderzoekers niet duidelijk of complottheorieën vaker worden verkondigd dan vroeger, maar ze zijn in ieder geval een stuk zichtbaarder geworden door sociale mediaplatformen als Facebook en Twitter.⁴⁹ De polarisatie die ontstaat kan leiden tot radicalisering, meer geweld en extremisme. Zo is in oktober 2020 een coronateststraat vernield in Breda en werden de medewerkers uitgescholden en geïntimideerd.⁵⁰ In april en mei 2020 werden meer dan 20 zendmasten in brand gestoken vanwege complottheorieën rondom 5G.⁵¹ Maar ook wordt er in de zomer 2020 steeds vaker gedemonstreerd tegen de coronamaatregelen bij de Tweede Kamer, waarbij Kamerleden worden uitgescholden en bedreigd.⁵² Het verhoogde wij-zij denken kan ook mogelijk tot risico's leiden voor het hoger onderwijs. Zo kan het onderwijs doelwit worden van acties of er kunnen intern conflicten ontstaan tussen studenten of tussen medewerkers en studenten.

IN HET NIEUWS

AFGEWEZEN STUDENT BEDREIGT UNIVERSITEIT

De Wageningen University blijkt jarenlang te worden bedreigd door een afgewezen student. Hij verstuurde soms tientallen berichten per dag met daarin bedreigingen op rijm. De universiteit zette vanwege deze bedreigingen zelfs extra bewaking in.⁵³

ONVEILIGE STUDENTENSTEDEN

In korte tijd vinden drie incidenten plaats waarbij vrouwelijke studenten van de universiteit van Wageningen beroofd en bedreigd worden. De politie onderzoekt of er een verband is tussen de incidenten en roept studenten op om waakzaam te zijn. De landelijke studentenvakbond stelt dat er een gevoel van onveiligheid heerst in alle studentensteden⁵⁴. Enkele maanden na de incidenten in Wageningen vinden in Leiden twee aanrandingen en een verkrachting plaats. Ook hier wordt waakzaamheid gevraagd. Studenten gaan niet meer alleen over straat⁵⁵.

3.5 Gebouwveiligheid, BHV en fysieke veiligheid

Instellingen in lockdown na schietincident in

Utrechtse tram. In maart 2019 vond er een schietpartij plaats in een tram in Utrecht. De gemeente Utrecht riep inwoners op om binnen te blijven tot er meer bekend was, uit angst voor nieuwe incidenten. Ook de Hogeschool Utrecht en de Universiteit Utrecht gaven gehoor aan deze oproep; zij sloten hun deuren en plaatsten extra toezicht bij de hoofdingangen van de panden. Ook een aantal andere instellingen met locaties in Utrecht sloten hun deuren. Het incident roept nieuwe vragen op als het gaat om gebouwveiligheid; hoe gaan instellingen om met dreigingen die buiten de directe omgeving van de campus een concreet gevaar creëren voor de veiligheid van studenten en medewerkers op de campus en daarbuiten? En hoe ver reikt de verantwoordelijkheid van de instelling hierin?

Klassieke risico's blijven bestaan. Ook in de afgelopen twee jaar werden instellingen geconfronteerd met klassieke risico's als stroomstoringen en brand. Zo zorgde een stroomstoring in Wageningen ervoor dat de universiteit telefonisch onbereikbaar was; het computernetwerk werkte niet meer en in alle gebouwen ging het brandalarm af. Uit voorzorg werden de gebouwen ontruimd.⁵⁶ Ook in Leiden zorgde een stroomstoring voor ontruiming van een gebouw⁵⁷, en in Utrecht moesten zelfs elf universiteitsgebouwen enige tijd ontruimd worden.⁵⁸

3.6 Internationalisering

Geopolitieke ontwikkelingen en mondiale

spanningen. De jaarlijkse 'Terrorisme en politiek geweld monitor' van Aon bevestigt dat de risico's met betrekking tot terrorisme en politiek geweld nog steeds aanwezig zijn. De risico's op politiek geweld wereldwijd veranderen als gevolg van groeiende geopolitieke spanningen, terrorisme en sabotage en civiele onrust en demonstraties.⁵⁹

De politieke risico's zijn in 2020 in 24 landen gewijzigd ten opzichte van 2019. In de helft van deze landen zijn de politieke risico's gestegen en in de andere helft juist verminderd. Meer specifiek in 2020:

- Bijna 50% van alle landen werd blootgesteld aan risico's op terrorisme en sabotage;
- 60% had te maken met risico's op civiele onrust.⁶⁰

Deze veranderingen kunnen gevolgen hebben voor de uitgaande mobiliteit van studenten wanneer de reisrestricties als gevolg van de coronacrisis zijn opgeheven.

Toename internationale studenten/internationaal studiebeeld NL.

Het aantal buitenlandse studenten dat in Nederland studeert groeit; in zowel het hbo als wo stijgt het aandeel internationale studenten.⁶¹ Nederland is een van de 34 Europese landen (waarvan 27 EU-lidstaten en 7 landen buiten de EU) dat deelneemt aan het Erasmus+ programma, waardoor het voor Europese studenten eenvoudiger is een

programma in het buitenland te volgen. In de periode 2005 tot en met 2018 is het aandeel internationale studenten sterk gegroeid; meer dan 20% in de hbo master, wo en hbo bachelor.⁶² Uit cijfers van de Nuffic blijkt dat ook het aandeel buitenlandse studenten van buiten de EEA is toegenomen de afgelopen jaren. Waar in 2016-2017 het aandeel van internationale studenten van buiten de EEA op 25% stond, was dit in 2018-2019 27%.⁶³

Vormen van internationaal onderwijs ondersteunen internationalisering.

Door toenemende digitalisering zijn instellingen beter in staat om onderwijs in een hybride vorm te verzorgen. Zo geven ze zowel fysiek als digitaal les, waardoor een leeromgeving wordt gecreëerd waarbij het niet altijd verplicht en noodzakelijk is om fysiek aanwezig te zijn. Daarnaast worden opleidingen steeds vaker in een andere taal gegeven. Het aandeel Nederlandstalige opleidingen in het academisch jaar 2018-2019 voor bachelor programma's was 58%, in tegenstelling tot het aantal Engelstalige programma's die 28% van het aanbod uitmaakten. Bij masteropleidingen was het aantal Nederlands-talige opleidingen 14%, 76% Engelstalig en 10% in andere talen voor studenten op universiteiten⁶⁴.

Deze ontwikkeling wordt ook geadresseerd op de bestuurstafel van hoger onderwijsinstellingen. In 2020 hebben instellingen een gezamenlijke brief opgesteld aan het Ministerie OCW⁶⁵, waarin de zorg over de

ontwikkeling van het Engelstalig onderwijs wordt benoemd. Instellingen pleiten voor een proportionele balans tussen Nederlands- en Engelstalige opleidingen. Dit heeft mogelijk in de toekomst effect op het aantal internationale studenten in Nederland.

Internationalisation at home. Een andere vorm van internationalisering die toeneemt in Nederland is internationalisering ‘at home’. Onder andere door de toenemende digitalisering is het niet altijd nodig om fysiek landsgrenzen over te gaan om internationale en interculturele ervaringen en competenties op te doen⁶⁶. Instellingen kijken dan ook steeds vaker naar hoe internationale ervaringen opgedaan kunnen worden in Nederland, bijvoorbeeld door opleidingen en/of stages in een andere taal te volgen. Maar ook het participeren in een internationaal project is een voorbeeld van *internationalisation at home*. Dit zou gevolgen kunnen hebben voor het aantal uitgaande studenten dat besluit om een internationale ervaring in het buitenland op te doen. Tevens kan dit invloed hebben op het aantal (internationale) studenten in Nederland.

Invloed van de coronacrisis op internationalisering. Incidenten met betrekking tot inkomende en uitgaande studenten blijven reële risico’s voor instellingen. In de afgelopen periode stelden instellingen een geïntensiveerde aanpak op rondom inkomende en uitgaande mobiliteit om als gevolg van de coronacrisis

in het voorjaar van 2020 studenten te repatriëren uit het buitenland die daar een opleiding volgden of stage-opdracht deden. Instellingen volgden het reisadvies van het Ministerie van Buitenlandse Zaken op en waren in staat om studenten terug naar Nederland te halen. Deze uitdaging was uniek, omdat de hele sector tegelijkertijd met dezelfde grootschalige repatriëring bezig was. Daarnaast heeft de coronacrisis in het afgelopen jaar een effect gehad op de buitenlandplannen van Nederlandse studenten; uit onderzoek van Nuffic blijkt dat de coronacrisis een grote impact heeft op de uitgaande mobiliteit van studenten. Dit zal ook in het academische jaar 2021-2022 nog te zien zijn. Toch geeft maar een op de zeven studenten aan de buitenlandervaring geheel te annuleren. Een derde stelt de buitenlandervaring uit, veel studenten vonden dat er nog te veel onduidelijkheden waren om een beslissing te nemen.⁶⁷ Het is mogelijk dat hierdoor op een later moment extra veel studenten naar het buitenland vertrekken.

3.7 Informatieveiligheid

Digitale risico’s zijn onverminderd groot en niet fundamenteel veranderd. Dit meldt het NCSC in het Cybersecuritybeeld Nederland.⁶⁸ Digitale risico’s zijn met name verbonden aan cyberincidenten zoals een cyberaanval, technisch falen of menselijk falen. Met de toenemende digitalisering is het onvermijdelijk dat het gebruik van systemen en digitale diensten een steeds grotere rol speelt in de bedrijfsvoering en het

onderwijs en onderzoek van instellingen. Het NCSC constateert dat de digitale weerbaarheid nog niet bij iedere organisatie op orde is, en adviseert deze te vergroten door technische, procedurele of organisatorische maatregelen te nemen.

Hogescholen en universiteiten zijn doelen voor cyberaanvallen. Meerdere hoger onderwijsinstellingen zijn in de afgelopen jaren doelwit geweest van cybercrime. SURF benoemt in het Cyberdreigingsbeeld 2020-2021 de meest voorkomende dreigingen; onder andere verkrijging en openbaarmaking van data, identiteitsfraude en verstoring van ICT-voorzieningen⁶⁹. Het Cyberdreigingsbeeld 2020-2021 ziet geen grote verschuivingen ten opzichte van de vorige editie – alleen de dreiging van overname en misbruik van ICT-middelen is in 2020 toegenomen. De hack bij de Universiteit van Maastricht in december 2019 is een voorbeeld van hoe een ransomware-aanval een instelling raakt. Door de hack waren systemen van de instelling dagenlang niet toegankelijk. Een ander voorbeeld is hoe Iraanse cyberactoren wereldwijd denktanks, bedrijven, maar vooral ook onderwijsinstellingen aanvielen.⁷⁰ Recente ontwikkelingen in de methodes van cybercriminelen zijn het gebruik van sociale media voor cyberaanvallen.

Gebruik en opslag buitenlandse clouddiensten.

Onderwijsinstellingen maken gebruik van online cloudoplossingen voor de opslag van data, kennis en

persoonsgegevens. Volgens de NCSC bieden publieke clouddiensten veel aantrekkelijke functionaliteiten; deze zijn vaak kostenbesparend en schaalbaar. Ook hoger onderwijsinstellingen maken gebruik van deze IT-oplossingen. Echter het NCSC waarschuwt ook dat clouddiensten nog vaak onveilig worden ingekocht. Het gevolg hiervan is dat de kans bestaat dat opgeslagen data in een onveilige cloudomgeving makkelijk in verkeerde handen kan vallen.⁷¹ Dit kan leiden tot grote continuïteitsproblemen of dataverlies bij organisaties. Het SURF Cyberdreigingsbeeld meldt deze ontwikkeling ook.⁷²

Groeiende bewustwording. Het hoger onderwijs is actief bezig met kennisdeling met betrekking tot informatieveiligheid. Een voorbeeld is het opstellen van het Cyberdreigingsbeeld door SURF. Daarnaast kenmerkt de sector zich ook door te leren van elkaar. Het symposium van de Universiteit Maastricht na de hack is hier een kenmerkend voorbeeld van. Tijdens het symposium deelde de universiteit de uitdagingen, ervaringen en lessen die zij tijdens en na het incident heeft opgedaan. Daarnaast staat de sectorbrede OZON-oefening in het voorjaar van 2021 gepland. Ondanks de kennisdeling en bewustwording die daardoor ontstaat, merkt SURF op dat het aantal incidenten stijgt. Dit vereist onverminderde inzet om de weerbaarheid te verhogen. Dit kan door nog meer in te zetten op bewustwording en opleiding van gebruikers, risico's in kaart te brengen van het gebruik

van cloud-diensten en verdere intensivering van de samenwerking tussen de instellingen.

IN HET NIEUWS

HACK UNIVERSITEIT MAASTRICHT

In de periode tussen 15 oktober en 23 december 2019 lukt het een hacker om middels phishing-mails in te breken op de systemen van de Universiteit van Maastricht. Op 23 december wordt de ransomware uitgerold en worden talloze bestanden van de universiteit versleuteld⁷³. De dag erna roept de universiteit hulp in van de Nederlandse organisatie Fox-IT. Een week na de versleuteling besluit de universiteit het losgeld te betalen. De continuïteit van de bedrijfsvoering van de onderwijsinstelling is maar voor een korte periode in gevaar geweest. De Onderwijsinspectie concludeert dat de universiteit niet altijd de juiste maatregelen heeft genomen om de gijzeling van de systemen te voorkomen. De universiteit heeft tijdens de aanval wel adequate en weloverwogen beslissingen genomen⁷⁴. De losgeldsom kostte de Universiteit Maastricht bijna 200.000 euro⁷⁵. Sinds de hack besteedt de Universiteit Maastricht jaarlijks één miljoen euro meer aan ICT-beveiliging.⁷⁶

CITRIX LEK

Verschillende overheidsinstanties en andere bedrijven maken gebruik van Citrix, een Amerikaans softwarebedrijf dat thuiswerken mogelijk maakt. Op 6 december 2019 wordt bekend dat er een lek is waardoor hackers toegang kunnen krijgen tot verschillende computersystemen. Elf dagen later komt Citrix met een tijdelijke oplossing. Desalniettemin roept het National Cyber Security Centre (NCSC) in januari op, mede op advies van de AIVD, om het systeem uit te schakelen⁷⁷. Hogeschool Inholland legt hierop het systeem stil en annuleert tentamens die op 20 januari 2020 gepland staan⁷⁸. Ook andere onderwijsinstellingen, zoals de Universiteit Leiden, leggen Citrix stil. Hierdoor is het niet meer mogelijk om vanuit huis of een andere plek in te loggen⁷⁹.

3.8 Kennisveiligheid en ongewenste beïnvloeding
Nederland blijft doelwit voor economische- en politieke spionage en sabotage. Bepaalde landen, zogenoemde statelijke actoren, zijn geïnteresseerd in verschillende soorten informatie. Via spionage proberen zij zowel politieke informatie over regeringsstand-

punten en besluitvorming als economische informatie te verkrijgen.⁸⁰ Onderwijsinstellingen beschikken over kostbare kennis en zijn daarmee een mogelijk doelwit voor spionerende landen. Uit onderzoek van de AIVD en MIVD blijkt ook dat meerdere Nederlandse sectoren doelwit zijn geweest van digitale spionage, waaronder onderwijsinstellingen, onderzoeksinstituten en denktanks⁸¹. Volgens het SURF Cyberdreigingsbeeld is het aantal spionage-incidenten laag, en is ook de risicoperceptie iets lager dan in 2019.⁸²

Ook het kabinet onderkent de ontwikkelingen op het gebied van kennisveiligheid. Volgens het kabinet zijn statelijke actoren voornamelijk gericht op technisch-wetenschappelijke kennis.⁸³ Dit komt ook naar voren in het recente Dreigingsbeeld statelijke actoren⁸⁴. Zij verkrijgen dit bijvoorbeeld door studenten en onderzoekers naar Europese onderwijsinstellingen (met name universiteiten) te sturen om kennis op te halen. Verdere risico's ten aanzien van kennisveiligheid zijn de aanhoudende internationale samenwerkingsverbanden tussen (academische) kennisinstellingen.⁸⁵ Door de grote mate van kennisoverdracht is en blijft de sector een doelwit voor buitenlandse dreigingen. Hier zit een dilemma met betrekking tot de openheid van onderwijs en onderzoek.

IN HET NIEUWS

ECONOMISCHE SPIONAGE DOOR RUSLAND

Op 10 december 2020 informeert minister Ollongren het Ministerie van Binnenlandse Zaken over het verstoren van Russische economische spionageactiviteiten. Twee Russische inlichtingsofficieren bouwden een groot netwerk op met als doel belangrijke kennis over kunstmatige intelligentie, nanotechnologie en halfgeleiders te verkrijgen. Een hoger onderwijsinstelling speelde hierin een belangrijke rol. De AIVD heeft door middel van een ambtsbericht de onderwijsinstelling op de hoogte gebracht van de Russische activiteiten. Met deze informatie kan de getroffen hoger onderwijsinstelling maatregelen treffen. De Russen zijn uit het land gezet.⁸⁶

IRAN HACKT ONDERWIJSINSTELLINGEN

Minimaal vier hoger onderwijsinstellingen zijn eind 2019 en begin 2020 het slachtoffer geworden van gerichte hackaanvallen

van de Iraanse overheid. Waarschijnlijk was Iran op zoek naar academische kennis die door sancties niet meer beschikbaar is in hun land. Verschillende boeken en ook inloggegevens worden in Iran te koop aangeboden voor studenten aldaar. Niet alleen Nederlandse, maar ook Australische en Amerikaanse instellingen worden aangevallen. Inloggegevens van zo'n 5.000 onderwijsinstellingen worden aangeboden.⁸⁷ Niet alleen op afstand, maar ook op locatie bestaat het risico dat gegevens worden buitgemaakt. Zo moeten drie universiteiten maatregelen treffen nadat uit een screening van 400 personen tien risicogeveallen bekend zijn geworden.⁸⁸

HET HOGER ONDERWIJS, CHINA EN HET CONFUCIUS INSTITUUT

Op 10 januari 2019 wordt een poederbrief bezorgd bij een gebouw van de Rijksuniversiteit Groningen. In de brief wordt gedreigd met een bomaanslag. Men schakelt de politie in en het gebouw wordt ontruimd. In het getroffen gebouw zit het Confucius Instituut gevestigd⁸⁹. Het incident vindt korte tijd na een uitzending van het programma Medialogica plaats. In die uitzending worden vraagtekens gezet bij de banden tussen het Instituut en

de Chinese overheid⁹⁰. Ook in andere westerse landen zijn er zorgen over Chinese invloed op het onderwijs. In Nederland wordt in 2019 een Taskforce bestaande uit medewerkers van de Ministeries van BZ, OCW en J&V opgericht, die toezicht houdt op studenten en onderzoekers uit risicolanden. In juli 2020 werd een motie in de Tweede Kamer aangenomen op ook China toe te voegen aan de lijst met risicolanden⁹¹.

3.9 Privacy

Het aantal incidenten in Nederland en het hoger onderwijs neemt toe. De Autoriteit Persoonsgegevens (AP) ziet een toename in datalek meldingen in Nederland. In 2018 ontving de AP in totaal 20.881 datalek meldingen, en in 2019 waren dat er 27.095.⁹² Ook in het hoger onderwijs is deze ontwikkeling zichtbaar. Van alle datalekken in Nederland met mobiele apparatuur zoals telefoons en tablets vindt 11% plaats in het onderwijs (en is daarmee een van de top drie sectoren, na de zorg met 27% en openbaar bestuur met 19%). Een kwetsbaarheid is het 'bring your own device'-beleid wat op veel instellingen geldt.

Instellingen zijn in staat om de organisatie beter in te richten na de intrede van de GDPR/AVG.

Sinds de inwerkingtreding van de Algemene Veror-

dening Gegevensbescherming (AVG) hebben onderwijsinstellingen tijd en moeite geïnvesteerd om de organisatie voldoende hierop in te richten, de juiste processen op te zetten en privacy als een regelmatig terugkomend thema te agenderen. Binnen instellingen is er vanuit ICT veel aandacht voor informatiebeveiliging en privacy. Zo is de capaciteit op het gebied van privacybescherming de afgelopen periode gegroeid, bijvoorbeeld door het aanstellen van privacy-specialisten en de functionaris gegevensbescherming. Ten opzichte van 2019 is de betrokkenheid van de security-officer of privacy-officer ook verbeterd.⁹³

Risico's van bring your own device (BYOD). Studenten en medewerkers maken binnen hogescholen en universiteiten veel gebruik van eigen apparaten. Deze privé-apparaten zijn niet altijd geregistreerd bij instellingen. Tevens kunnen zowel studenten en medewerkers mogelijke gevoelige en vertrouwelijke gegevens opslaan op hun eigen laptop of telefoon. De beveiliging van informatie en de manier waarop informatie verspreid wordt blijft een aandachtspunt.

Online proctoring. De digitalisering van het onderwijs heeft door de coronacrisis een grote sprong gemaakt. Onderdeel van die digitalisering is online examinering en online lesgeven, waarvoor proctoring (het afnemen van een examen onder digitaal toezicht) gebruikt wordt.⁹⁴ Als onderwijsinstellingen online onderwijs (videobellen) en/of online proctoring inzetten, zijn zij

verantwoordelijk voor de verwerking van persoonsgegevens. Dat bepaalt de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG).⁹⁵ Proctoring ligt onder een vergrootglas vanwege de privacy-gevoeligheid. De Autoriteit Persoonsgegevens heeft in 2020 onderzoek gedaan naar proctoring door onderwijsinstellingen.

IN HET NIEUWS

PERSOONSGEGEVENS IN VERKEERDE HANDEN

In augustus 2020 wordt bekend dat softwarebedrijf Blackbaud tussen 7 februari en 20 mei 2020 is getroffen door gijzelsoftware. Onderwijsinstellingen wereldwijd maken gebruik van de servers van het softwarebedrijf. Zo ook de TU Delft en de Universiteit Utrecht. Beide universiteiten hadden een oude back-up uit 2017 bij Blackbaud staan. Door de hack zijn persoonlijke gegevens van ongeveer 60.000 afgestudeerden van de TU Delft in handen van hackers gevallen. Naast gegevens van alumni van de Universiteit Utrecht zijn ook gegevens van donateurs en relaties in verkeerde handen terechtgekomen. Beide instellingen geven aan dat wachtwoorden en bankgegevens niet zijn buitgemaakt. De getroffen worden snel op de hoogte gebracht⁹⁶.

ONLINE PROCTORING

Door de coronamaatregelen is het niet altijd mogelijk om tentamens op locatie af te nemen. Hoger onderwijsinstellingen zijn daardoor genoodzaakt om de toetsen digitaal af te nemen. Al snel blijkt dat een aantal studenten misbruik van de situatie maakt. Zo verklaarde de Universiteit Twente tentamens ongeldig nadat een aantal studenten zich schuldig maakte aan fraude⁹⁷. Om frauderen te voorkomen voeren sommige onderwijsinstellingen zogenoemde 'anti-spieksoftware' in. Deze software registreert het mogelijk spieken van studenten. Veel studenten verzetten zich tegen deze software omdat het mogelijk een inbreuk op hun privacy is⁹⁸. De rechter verwerpt de bezwaren van de studenten echter⁹⁹. De anti-spieksoftware brengt nieuwe risico's met zich mee. Zo blijkt dat op meerdere instellingen studenten door de anti-spieksoftware onterecht van fraude zijn beticht¹⁰⁰.

**DIGITALE RISICO'S ZIJN
ONVERMINDERD GROOT EN NIET
FUNDAMENTEEL VERANDERD.
DE DIGITALE WEERBAARHEID
KAN WORDEN VERGROOT DOOR
TECHNISCHE, PROCEDURELE OF
ORGANISATORISCHE MAATREGELEN
TE NEMEN.**

**RISICO- EN
DREIGINGS-
BEELD**

4 RISICO- EN DREIGINGSBEELD

In hoofdstuk 3 beschreven we de recente ontwikkelingen binnen de negen veiligheidsthema's die door IV-HO worden onderscheiden. In dit hoofdstuk koppelen we deze ontwikkelingen aan de uitkomsten van de online vragenlijst.

Binnen hoger onderwijsinstellingen wordt informatieveiligheid momenteel als hoogste risico ingeschat. Ook privacy scoort hoog. Dit komt overeen met het Dreigingsbeeld Hoger Onderwijs 2018, waar het thema 'privacy en cybersecurity' werd beoordeeld als de belangrijkste dreiging. In deze editie is dit thema gesplitst in informatieveiligheid en privacy.

Vraag:

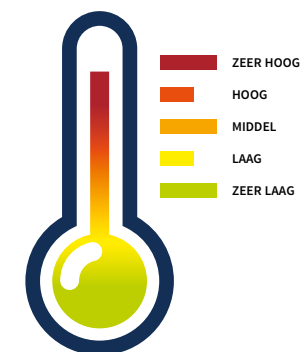
“Hoe groot schat u het risico in (kans x impact) van de thema's van integrale veiligheid op uw onderwijsinstelling?”

Positie	Thema		Risico-inschatting 2018 (sector)	Risico-inschatting 2021 (sector)
1	Informatieveiligheid		●	●
2	Privacy		*	●
3	Sociale Veiligheid		●	●
4	Internationalisering		●	●
5	Kennisveiligheid en Ongewenste Beïnvloeding		●	●
6	Integriteit		●	●
7	Arbo en Milieu	▲	●	●
8	Zorgwekkend gedrag en Radicalisering	▼	●	●
9	Gebouwveiligheid, BHV en Fysieke Veiligheid		●	●

* In deze editie van 2021 en vorige editie van 2018 is privacy gesplitst van informatieveiligheid. In de vorige editie scoorde dit thema hoog

Een paar observaties:

- Binnen universiteiten worden risico's op bijna alle thema's hoger ingeschat dan binnen hogescholen. Dit is met name zichtbaar bij de thema's kennisveiligheid en ongewenste beïnvloeding. Het risico bij universiteiten is hier hoog, hogescholen schatten dit in als 'laag'.
- Arbo en Milieu is ten opzichte van 2018 toegenomen, van 'laag' naar 'middel' risico.
- Zorgwekkend gedrag en radicalisering is daarentegen afgenomen, van 'middel' naar 'laag'.

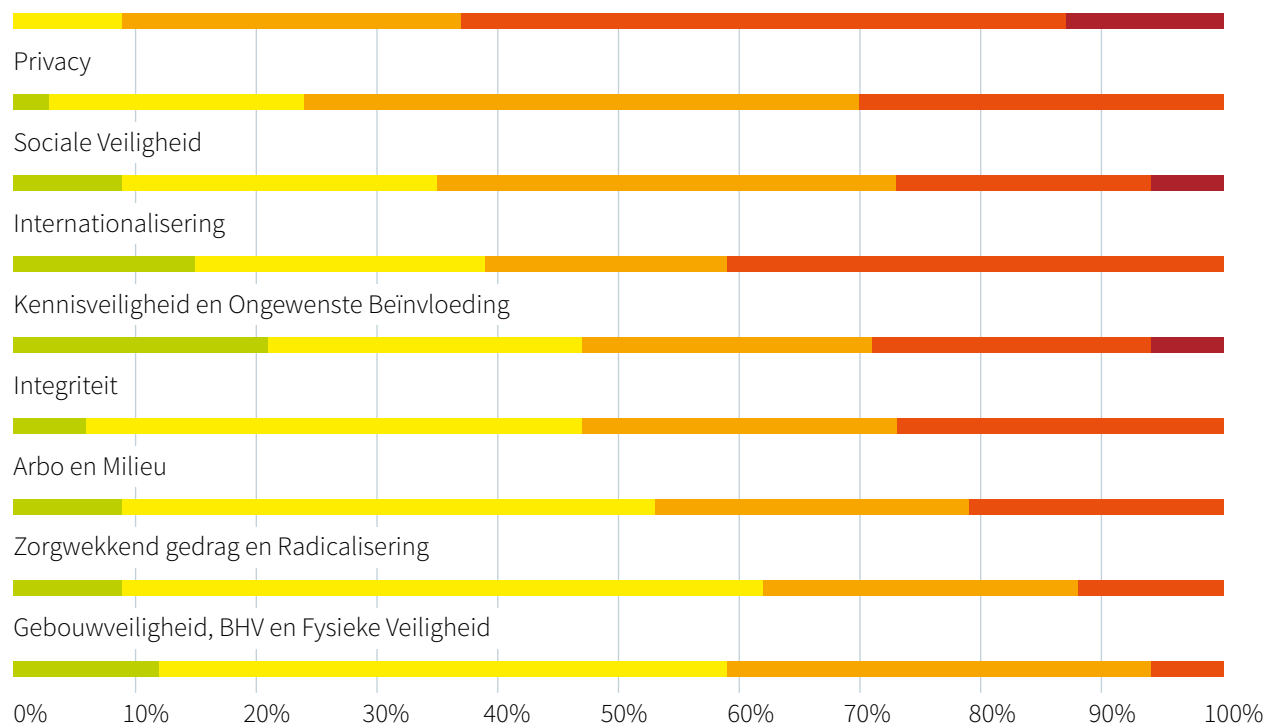

4.1 Integrale beoordeling risico's en dreigingen

De onderstaande grafiek geeft een beoordeling weer van de risico's en dreigingen die verbonden zijn met de negen veiligheidsthema's die door het platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs worden onderscheiden. Het risico bestaat uit de kans maal de impact.

Risico-inschatting thema's integrale veiligheid

Informatieveiligheid

Grootste dreigingen

Als we kijken naar de ingeschatte risico's, dan vallen de volgende dingen op:

1. Instellingen ervaren **informatieveiligheid** duidelijk als de grootste dreiging. Een meerderheid geeft aan dat de kans dat een incident zich binnen dit thema voordoet hoog tot zeer hoog is. Daarnaast beoordeelt meer dan 80% van de instellingen de

impact van een dreiging binnen dit thema als hoog tot zeer hoog. Een mogelijke verklaring is dat digitale risico's onverminderd groot zijn, en misschien zelfs groter zijn geworden vanwege de toenemende digitalisering. De coronacrisis speelt hierin mogelijk ook een rol; vanwege de maatregelen wordt een groot deel van het onderwijs op afstand en dus digitaal gegeven. Online veiligheid is hierin ook een belangrijk aspect. Ook de hack bij Universiteit Maastricht staat bij veel instellingen nog vers op het netvlies. Daarnaast raakt een informatieveiligheidsincident een instelling op meerdere vlakken; dit kan bijvoorbeeld impact hebben op zowel het onderwijs als het onderzoek, de bedrijfsvoering, de communicatie etc. Specifieke risico's en dreigingen die volgens de instellingen toenemen zijn:

- Online bedreigingen door bijvoorbeeld phishing en hacks
- Datalekken
- Informatieveiligheidsincidenten door het vele gebruik van digitale online platformen of menselijk gedrag
- Identiteitsfraude

2. Dreigingen binnen het thema **zorgwekkend gedrag en radicalisering** worden ten opzichte van het Dreigingsbeeld 2018 als lager ingeschat. Waar de impact door een meerderheid als hoog tot zeer hoog wordt beoordeeld, wordt de kans op een incident binnen dit thema door meer dan 80%

van de instellingen zeer laag tot middel ingeschat. Dit kan mogelijk worden verklaard door de daling in het aantal terroristische aanslagen in Europa in de afgelopen 3 jaar. Dit betekent niet dat de dreiging ook daadwerkelijk is gedaald. Specifieke risico's als 'radicalisering' en 'geweld en agressie' blijven volgens een meerderheid van de instellingen ook gelijk, en neemt volgens een klein deel af. Interessant is dat het specifieke risico polarisatie juist toeneemt volgens meer dan 60% van de instellingen. Toenemende polarisatie kan leiden tot radicalisering, extremisme en meer geweld¹⁰¹.

3. Waar het thema **sociale veiligheid** in 2018 ongeveer hetzelfde beoordeeld werd als het thema zorgwekkend gedrag en radicalisering, beoordelen instellingen met name de kans dat incidenten zich binnen het thema sociale veiligheid voordoen als hoger. Bijna de helft van de respondenten beoordeelt de kans op een incident binnen het thema sociale veiligheid als hoog tot zeer hoog. Ook de impact wordt door een meerderheid als hoog tot zeer hoog ingeschat. Specifieke dreigingen binnen het thema zijn:

- Polarisatie
- Psychische problematiek
- Grensoverschrijdend gedrag
- Racisme en discriminatie

Voor veel van de bovenstaande thema's is in de afgelopen jaren meer bewustzijn ontstaan. Zo

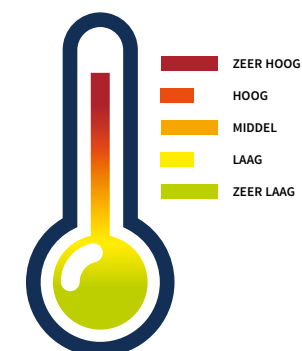
kwam seksuele intimidatie en grensoverschrijdend gedrag veelvuldig in het nieuws na de #MeToo-affaire, en kreeg ook racisme en discriminatie meer aandacht door de Black Lives Matter-beweging. Dit is een mogelijke verklaring waarom dit thema in deze editie hoger scoort.

Risico-inschatting Thema's IV - Verschillen tussen HBO en WO

Thema	Risico HBO	Risico WO
Informatieveiligheid	●	●
Privacy	●	●
Sociale Veiligheid	●	●
Internationalisering	●	●
Kennisveiligheid en Ongewenste Beïnvloeding	●	●
Integriteit	●	●
Arbo en Milieu	●	●
Zorgwekkend gedrag en Radicalisering	●	●
Gebouwveiligheid, BHV en Fysieke Veiligheid	●	●

Klassieke dreigingen

In het Dreigingsbeeld 2018 werden de klassieke risico's zoals bij de thema's Arbo & Milieu en Gebouwveiligheid, BHV & Fysieke Veiligheid als laag ingeschat. In het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 is dat beeld diffuser. Met name het thema Arbo & Milieu wordt als een groter risico beoordeeld door de veiligheids-

coördinatoren dan in 2018. Een mogelijke verklaring is de verschuiving naar thuiswerken en -studeren, mede vanwege de coronacrisis, wat vooral op arbo-gebied risico's met zich meebrengt. Daarnaast blijkt uit onderzoek ook dat de werkdruk als hoog wordt ervaren. De kans op een incident binnen het thema Gebouwveiligheid, BHV & Fysieke Veiligheid wordt door instellingen lager ingeschat. In 2018 werd al opgemerkt dat dit mogelijk verklaard kan worden doordat men bekend is met deze dreigingen en de benodigde beheersmaatregelen heeft genomen. Wellicht speelt ook mee dat door de corona-maatregelen de gebouwen en campussen veel minder druk bezocht worden.

4.2 Specifieke dreigingen

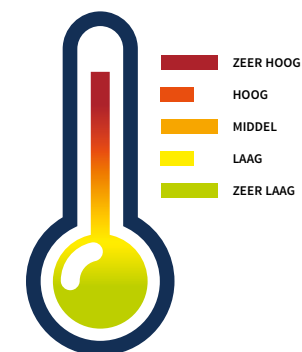
Onderstaande tabel geeft de top vijf weer van de door de instellingen als hoogst ingeschatte dreigingen. Opvallend is de toename van de psychische problematiek van studenten en medewerkers; meer dan 90% van de instellingen schat in dat dit specifieke risico toeneemt. Ook vóór de coronacrisis was dit al een belangrijk thema; in het Dreigingsbeeld van 2018 stond dezelfde specifieke dreiging ook op de eerste plek. Naast deze vijf dreigingen geven universiteiten aan dat de dreiging van spionage bij universiteiten ook is toegenomen (in 2018 nog laag, en nu als een middelhoog risico ingeschat).

Vraag:

“Wat is de invloed van risico's en dreigingen op uw onderwijsinstelling?”

Top 5 van de hoogst ingeschatte risico's

Positie	Risico	Invloed	Ontwikkeling
1	Informatieveiligheidsincidenten	●	▲
2	Online bedreigingen	●	▲
3	Datalekken	●	▲
4	Manipulatie van data	●	
5	Psychische problematiek	●	▲

CONCLUSIE

5 CONCLUSIE

De resultaten van het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 laten een vergelijkbaar beeld zien als de eerste editie. Het merendeel van de risico's binnen de thema's is volgens de literatuur en de instellingen niet afgenomen en een enkel risico is licht toegenomen. Informatieveiligheid is - net als in 2018 - nog steeds het belangrijkste risico; hieronder vallen incidenten als online dreigingen (phishing, *ransomware*-aanvallen), identiteitsfraude of datalekken. De overige risico's en dreigingen zijn ook als middel of hoog beoordeeld door de onderwijsinstellingen. Een integrale aanpak van veiligheid en een breed netwerk, zowel intern als extern, is daarom belangrijk.

Het belang om als instelling weerbaar te zijn wordt in toenemende mate zichtbaar door verschillende incidenten en de bijkomende dynamiek. Zo hebben onder andere de hack bij Universiteit Maastricht eind 2019 en recent bij UvA/HvA en Hogeschool Inholland onderwijsinstellingen (nog) bewuster gemaakt van de dreigingen op het gebied van informatieveiligheid, heeft onder andere de #Metoo-beweging ervoor gezorgd dat er meer aandacht is voor seksuele intimidatie en hebben de BlackLivesMatter-protesten bijgedragen aan een groter bewustzijn rondom racisme en discriminatie. Een kanttekening is dat de toenemende bewustwording niet per se betekent dat het risico nieuw is of het aantal incidenten toeneemt.

**EEN BREED PALET AAN RISICO'S
EN DREIGINGEN VRAAGT OM EEN
INTEGRALE BENADERING EN EEN
BREED NETWERK, ZOWEL INTERN
ALS EXTERN.**

TOT SLOT

6 TOT SLOT

Gezamenlijk optrekken als sector blijft belangrijk. Actieve kennisdeling door bijvoorbeeld het uitwisselen van best-practices en het gezamenlijk uitwerken van scenario's is een logische stap voor het hoger onderwijs. Een aandachtspunt voor individuele onderwijsinstellingen is de reflectie op de samenwerking met de partners in de zorg en veiligheidsketen die belangrijk zijn als het gaat om risico's en dreigingen: zijn zij goed in beeld? Is er periodiek een gesprek over de risico's die zij zien en hoe de samenwerking is georganiseerd?

Breder geldt dat met de blijvend dynamische risico's het steeds belangrijker wordt om de werelden van risicomanagement, veiligheid, continuïteitsmanagement en crisismanagement te verbinden. Ook wordt het gezamenlijk naar risico's kijken vanuit verschillende disciplines, waaronder ook IT, HR, juridische zaken, communicatie en specialisten op het gebied van fysieke veiligheid en beveiliging, steeds relevanter gezien risico's vaak meerdere van deze disciplines raken.

Naast het Risico- en Dreigingsbeeld hebben onderwijsinstellingen ook meegewerkt aan een eigen 'instellingsfoto'. Deze foto beschrijft de inschatting van de risico's die de deelnemende instelling voor zichzelf ziet, en de mate van de organisatie van integrale veiligheid in de eigen instelling. Instellingen kunnen de resultaten van de eigen instellingsfoto vergelijken met het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 en daarmee hun eigen leerproces organiseren en aan de slag met volgende stappen om de weerbaarheid te vergroten. Deze instellingsfoto's worden op individuele basis aan de deelnemende onderwijsinstellingen beschikbaar gesteld. Met het Risico- en Dreigingsbeeld hopen we instellingen en andere belanghebbenden een beeld te geven van de huidige en toekomstige risico's en dreigingen voor de hoger onderwijssector, en op deze manier een bijdrage te leveren aan een veilige en integere leer en werkomgeving.

Maart 2021

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement

Christie Ebeling

Philip van Klompenburg

Matthijs Leurink

Marco Zannoni

BIJLAGEN

BIJLAGE 1 DEFINITIES THEMA'S INTEGRALE VEILIGHEID

Het Risico- en Dreigingsbeeld is opgebouwd rond negen veiligheidsthema's die door Platform IV-HO worden onderscheiden.¹⁰² In het vorige Risico- en Dreigingsbeeld zijn acht thema's gedefinieerd.¹⁰³ In overleg met het platform is gekozen om voor deze versie van het Risico- en Dreigingsbeeld de indeling aan te passen en informatieveiligheid en privacy te splitsen. Deze indeling past beter bij het beeld en de ontwikkelingen die in het hoger onderwijs spelen. De negen thema's staan hieronder toegelicht.

Integriteit behelst het streven naar eerlijkheid, betrouwbaarheid, oprechtheid en transparantie van medewerkers en studenten individueel en de instelling als geheel. Wetten, regels en codes helpen normen te stellen die breed gedragen worden. Gedragingen die tegengegaan worden zijn onder meer fraude, plagiaat, falsificatie, belangenverstrengeling, datalekken, verkeerd omgaan met auteurschap, misbruik van bevoegdheden en ongewenste omgangsvormen.

Arbo en milieu. Arbo behelst alles wat wordt gedaan in het bevorderen van goede arbeids- en studietoestanden en het voorkomen van veiligheidsrisico's voor medewerkers, studenten en derden. De voornaamste norm is de Arbowet. Risico's op het gebied van Arbo zijn bijvoorbeeld onveilige situaties, werkdruk, verzuim en niet-ergonomische werkomstandigheden. De werkgever verkrijgt periodiek inzicht in de risico's middels een risico-inventarisatie en evaluatie (RI&E).

Milieu is nauw verwant aan Arbo en betreft de zorg voor onze leefomgeving. Verwaarlozing van die omgeving heeft effect op mensen, planten en dieren en beïnvloedt daarmee de veilige werk- en leeromgeving. Risico's zijn bijvoorbeeld verontreiniging, onjuiste afvalverwerking en onjuiste omgang met gevaarlijke stoffen.

Sociale veiligheid is de mate waarin medewerkers en studenten zich beschermd voelen en daadwerkelijk beschermd zijn tegen sociale onveiligheid veroorzaakt door menselijk gedrag en/of handelen. Het betreft onder meer de bescherming tegen uitsluiting, pesten, (seksuele) intimidatie, discriminatie en racisme.

Zorgwekkend gedrag en radicalisering van personen kan leiden tot de bereidheid te dreigen met het gebruik van geweld of het daadwerkelijk gebruiken van geweld. Deze bereidheid kan voortkomen uit religieuze of ideologische overtuigingen, geestelijke problematiek of een combinatie daarvan. Dit thema gaat over het signaleren van vroegtijdige gedragingen en signalen om met tijdige interventies het risico te beperken dat daadwerkelijk wordt overgegaan tot het gebruik van geweld.

Gebouwveiligheid, BHV en fysieke veiligheid.

Gebouwveiligheid is de mate waarin medewerkers, studenten en derden zich veilig kunnen voelen in een gebouw. Daarbij zijn onder meer de fysieke beveiliging, brandveiligheid, laboratoriumveiligheid en bedrijfshulpverlening (BHV) betrokken. Van ontwerp

tot gebruik wordt de veiligheid bevorderd door organisatorische, bouwkundige en elektrotechnische (veiligheids)maatregelen, met een nadruk op de mens als gebruiker (en veroorzaker).

Internationalisering betreft het geheel aan activiteiten rond de internationale mobiliteit van studenten en medewerkers, in het kader van uitwisselingsprogramma's, stages en onderzoeken. Doel is een zo veilig mogelijke uitgaande en inkomende mobiliteit. De mate waarin internationalisering veilig plaatsvindt, hangt sterk samen met het volwassenheidsniveau binnen de instelling op andere veiligheidsthema's, in het bijzonder 'sociale veiligheid', 'integriteit', 'informatieveiligheid' en 'kennisveiligheid'.

Informatieveiligheid betreft de mate waarin informatie beschikbaar, integer en vertrouwelijk is. De beveiligingsmaatregelen voorkomen ongewenste zaken als cybercrime, wijziging van data of onbevoegde openbaarmaking van digitale informatie. Risico's zijn diefstal van data, verlies van gegevensdragers en wijziging van onderzoeksgegevens. Het normenkader SURF audit, gebaseerd op ISO27002:2013, is de meest geaccepteerde norm.

Kennisveiligheid betreft de veiligheid van het intellectuele eigendom van hogescholen of universiteiten, zoals wetenschappelijke kennis, onderzoeksresultaten en innovaties. Ook het tegengaan van ongewenste

beïnvloeding en *dual use* gebruik van kennis valt onder dit thema. Voorbeelden van dreigingen zijn (digitale) spionage, diefstal van gegevens en het verlenen van gunsten in ruil voor tegenprestaties.

Privacy van informatie gaat over het registreren en verwerken van (persoons)gegevens en over het verbod voor derden om zonder toestemming informatie over een persoon te verkrijgen. Het betreft ook de afwezigheid van informatie over onszelf bij anderen. De Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) is een belangrijke norm.

BIJLAGE 2 OVERZICHT INCIDENTEN 2018 - 2021

7 mei 2018	Gebouw van de Hogeschool Rotterdam moet worden gesloten en worden gesloopt. De gevelpanelen blijken na onderzoek brandgevaarlijk.	Gebouwveiligheid & BHV	Hogeschool Rotterdam	www.erasmusmagazine.nl/2018/05/07/brandgevaarlijk-gebouw-hogeschool-rotterdam-voorgoed-gesloten/
12 juli 2018	Rechter oordeelt dat Zuyd Hogeschool docent mag ontslaan na grensoverschrijdend gedrag	Sociale veiligheid	Zuyd Hogeschool	www.1limburg.nl/toneelacademie-mag-docent-ontslaan-die-over-de-schreef-ging
26 juli 2018	Universiteit Twente krijgt te maken met enorme waterschade door zware regenbuien.	Gebouwveiligheid & BHV	Universiteit Twente	www.utoday.nl/news/65778/gehele-ut-kampt-met-waterschade
15 augustus 2018	Studentenvereniging Utrecht schorst lid na foute e-mail met kwetsende, racistische en seksistische teksten.	Integriteit	Universiteit Utrecht Hogeschool Utrecht	nos.nl/artikel/2246198-utrechtse-studentenvereniging-schorst-lid-om-foute-mail.html
14 september 2018	Medewerkers en studenten van de Radboud Universiteit krijgen te maken met duizenden hackpogingen per jaar.	Informatie-veiligheid	Radboud Universiteit	ans-online.nl/nieuws/radboud-universiteit/elk-jaar-duizenden-hackpogingen-op-ru/
28 september 2018	Ruim twintig studenten opgepakt voor bezetten gebouw Universiteit van Amsterdam.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	nos.nl/artikel/2252424-ruim-twintig-studenten-aangehouden-voor-bezetting-universiteit-van-amsterdam.html
6 november 2018	Door een ICT-storing tijdens een tentamenweek werkt het mailsysteem van de tentamen- en onderwijsbureaus van de HvA niet.	Informatie-veiligheid	Hogeschool van Amsterdam	www.hvana.nl/lees/7797/ict-storing-zorgt-voor-problemen-bij-organisatie-tentamens
11 januari 2019	Bij een gebouw van de Rijksuniversiteit Groningen wordt op 10 januari een poederbrief bezorgd waarin wordt bedreigd een bom te laten ontploffen. In het pand is het Confucius Instituut gevestigd waarover in de dagen voorafgaand veel kritiek is ontstaan.	Kennisveiligheid	Rijksuniversiteit Groningen	www.rtvnoord.nl/nieuws/203525/Naaft-poederbrief-ook-bomdreiging-bij-Confucius-Instituut
16 januari 2019	Door een stroomstoring gaan alle alarmen af in de universiteit van Wageningen. Uit voorzorg zijn de gebouwen ontruimd.	Gebouwveiligheid & BHV	Wageningen University & Research	www.omroep gelderland.nl/nieuws/2396904/Campus-Wageningen-Universiteit-ontruimd-vanwege-stroomstoring
25 februari 2019	De Wageningen Universiteit blijkt al jarenlang te worden bedreigd door een afgewezen student.	Zorgwekkend gedrag en radicalisering	Wageningen University & Research	resource.wur.nl/nl/show/WUR-jarenlang-bedreigd-door-afgewezen-studiekeizer.htm
18 maart 2019	Na het schietincident in een tram in Utrecht waarbij meerdere doden en gewonden vielen, sluiten de hoger onderwijsinstellingen in Utrecht de deuren. Studenten en medewerkers moeten binnen blijven of worden geadviseerd niet naar de instellingen af te reizen.	Gebouwveiligheid & BHV	Universiteit Utrecht Hogeschool Utrecht	punt.avans.nl/2019/03/hogeschool-en-universiteit-utrecht-op-slot-na-schietpartij-in-tram/

26 april 2019	In een stil protest vraagt een studente aandacht voor haar aanranding en de in haar ogen lakse houding van de Erasmus Universiteit.	Sociale veiligheid	Erasmus Universiteit	www.erasmusmagazine.nl/2019/04/26/stil-protest-in-sandersgebouw-tegen-seksueel-geweld/
30 april 2019	Avans Hogeschool korte tijd ontruimd nadat twee chemische stoffen op elkaar reageren.	Gebouwveiligheid & BHV	Avans Hogeschool Breda	www.omroepbrabant.nl/nieuws/2990747/gebouw-van-avans-hogeschool-tijdelijk-ontruimd-na-voorval-met-gevaarlijke-stoffen
15 mei 2019	Hoogleraar arbeidsrecht van de UvA blijkt zich lange tijd misdragen te hebben ten opzichte van vrouwelijke collega's en studenten. Hij nam zelf ontslag nadat er een onderzoek naar hem werd ingesteld.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4712641/hoogleraar-uva-gaf-studenten-een-acht-voor-de-nacht
4 juni 2019	De UvA stelt een onderzoek in naar oud-rector die wordt beschuldigd van meervoudig plagiaat.	Integriteit	Universiteit van Amsterdam	nos.nl/artikel/2287552-uva-onderzoekt-oud-rector-vanwege-mogelijk-plagiaat.html
29 juli 2019	Door stroomuitval zijn diverse gebouwen van de UvA gesloten. In andere gebouwen werkt de WiFi niet meer.	Gebouwveiligheid & BHV	Universiteit van Amsterdam	www.nhnieuws.nl/nieuws/250304/grote-stroomstoring-legt-universiteitsgebouwen-in-amsterdam-plat
4 november 2019	Onderzoekers van de Universiteit van Maastricht worden bedreigd nadat een onderdeel van hun onderzoek naar ontbinding van lijken wordt verspreid door een YouTuber.	Sociale veiligheid	Universiteit Maastricht	www.1limburg.nl/um-onderzoekers-bedreigd-om-onderzoek-met-dode-varkens
15 november 2019	In het kader van rellen in Hongkong roept de HvA studenten die daar studeren of stagelopen op om terug te keren. De Hogeschool is bereid studenten hierin bij te staan.	Internationalisering	Hogeschool van Amsterdam	www.hvana.nl/lees/21614/hva-helpt-studenten-om-terug-te-keren-uit-hongkong-vanwege-rellen
4 december 2019	Binnen een maand vinden twee aanrandingen en een verkrachting plaats in de stad Leiden. Studenten voelen zich niet meer veilig op straat.	Sociale veiligheid	Universiteit Leiden	nos.nl/artikel/2313314-onrust-onder-leidse-studenten-na-aanrandingen-en-verkrachting.html
6 december 2019	De Radboud Universiteit meerdere keren getroffen door DDoS-aanvallen. Daardoor konden studenten geen toegang verkrijgen tot verschillende voorzieningen.	Informatie-veiligheid	Radboud Universiteit Nijmegen	www.ad.nl/tech/universiteit-vijf-keer-doelwit-ddos-aanval-tentamen-afgelast~a6853703/
23 december 2019	De Universiteit Maastricht wordt gehackt na openen van een phishingmail. Uiteindelijk is besloten om losgeld te betalen.	Informatie-veiligheid	Universiteit Maastricht	www.trouw.nl/nieuws/universiteit-maastricht-over-de-hack-we-konden-niet-anders-dan-betalen~bb2f0c13/
15 januari 2020	De Universiteit Leiden wordt getroffen door een DDoS-aanval, waardoor de site er lange tijd uit ligt.	Informatie-veiligheid	Universiteit Leiden	www.leidschdagblad.nl/cnt/dmf20200115_35442158?utm_source=google&utm_medium=organic

18 januari 2020	Naar aanleiding van de grote storing bij Citrix besluit Inholland Hogeschool haar netwerk stil te leggen.	Informatie-veiligheid	Inholland Hogeschool	www.nu.nl/tech/6024680/hogeschool-inholland-legt-netwerk-stil-om-citrix-lek-gelast-tentamens-af.html
20 januari 2020	Windesheim Hogeschool haalt websites offline nadat deze gehackt zijn.	Informatie-veiligheid	Windesheim Hogeschool Zwolle	www.destentor.nl/zwolle/windesheim-zwolle-haalt-gehackte-websites-uit-de-lucht-a795a152/
3 februari 2020	Universiteiten nemen meer maatregelen om Iraanse spionage te voorkomen.	Kennisveiligheid	TU Delft, Universiteit Twente, Rijksuniversiteit Groningen	nos.nl/op3/artikel/2321506-maatregelen-op-universiteiten-moeten-iraanse-spionage-voorkomen.html
3 februari 2020	Studenten en medewerkers klagen jarenlang over een gebouw van de Universiteit Utrecht dat, voor misselijkheid en sufheid zou zorgen.	Arbo- en milieu	Universiteit Utrecht	dub.uu.nl/nl/achtergrond/wat-er-aan-de-hand-met-het-buys-ballotgebouw
20 februari 2020	Erasmus Universiteit doet aangifte vanwege racisme en seksistische beelden in app-groep van studenten.	Sociale veiligheid	Erasmus Universiteit	www.erasmusmagazine.nl/2020/02/20/zorgen-over-antisemitisme-en-racisme-in-appgroep-voor-studenten/
22 april 2020	Haagse Hogeschool richt een taakgroep op nadat een docent meerdere keren racistisch is beledigd.	Zorgwekkend gedrag & radicalisering	Haagse Hogeschool	www.ad.nl/den-haag/haagse-hogeschool-racistische-beledigingen-tolereren-we-nooit-a59e8f10/
1 mei 2020	Steeds meer universiteiten stappen van Zoom af van wege privacy- en beveiligingsrisico's.	Privacy	Hoger Onderwijs	nos.nl/artikel/2332443-zoom-verliest-universiteiten-na-problemen-met-privacy-en-beveiliging.html
11 juni 2020	Studenten weigeren tentamens online te maken vanwege omstreden anti-spiek software. De rechter verwerpt de bezwaren.	Privacy	Universiteit van Amsterdam Radboud Universiteit Nijmegen	www.nrc.nl/nieuws/2020/06/11/universiteit-van-amsterdam-mag-student-online-bespioneren-tijdens-tentamen-a4002531
15 juni 2020	Ondanks vele klachten over grensoverschrijdend gedrag van docent aan de UvA, blijkt de docent er nog steeds te werken.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.erasmusmagazine.nl/2020/06/15/uva-docent-in-opspraak-om-grensoverschrijdend-gedrag/
19 juni 2020	Studenten demonstreren tegen docent die zich schuldig maakte aan grensoverschrijdend gedrag.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.parool.nl/amsterdam/protest-op-de-uva-geschokt-dat-dit-zich-weer-voordoet-b9cd85ec/
11 augustus 2020	De gegevens van alumni, donateurs en relaties van de TU Delft en de Universiteit Utrecht zijn eerder in 2020 in handen gevallen van hackers.	Privacy	Universiteit Utrecht & TU Delft	www.nu.nl/tech/6070123/gegevens-van-afgestudeerden-tu-delft-en-universiteit-utrecht-gestolen.html

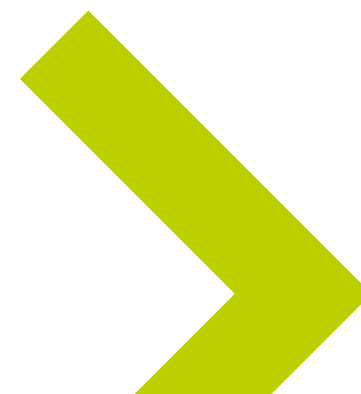
25 augustus 2020	De UvA gaat een samenwerking aan met Huawei op het gebied van kunstmatige intelligentie. Verschillende experts zetten hun vraagtekens hierbij omdat Huawei in verband wordt gebracht met Chinese spionage.	Kennisveiligheid	Universiteit van Amsterdam	nos.nl/artikel/2345373-vraagtekens-bij-samenwerking-amsterdamse-universiteiten-en-huawei.html
21 september 2020	In de media ontstaat ophef over de uitspraak van een filosofiedocente van de Haagse Hogeschool die zich afvroeg waarom Baudet niet zou mogen worden vermoord.	Sociale veiligheid	Haagse Hogeschool	www.ad.nl/politiek/hogeschool-in-opspraak-om-uitspraken-docente-waarom-zou-ik-baudet-niet-mogen-vermoorden-a4b4f59e/
20 oktober 2020	Duizenden tentamens op de Universiteit van Amsterdam worden afgelast doordat computersysteem hapert.	Informatie-veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.telegraaf.nl/nieuws/321163653/duizenden-tentamens-uv-a-afgelast-door-computerstoring
5 november 2020	Twee docenten van de Academie van Beeldende Kunsten geschorst na onderzoek naar grensoverschrijdend seksueel gedrag van kunstenaar.	Sociale veiligheid	Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten	www.ad.nl/den-haag/kunstacademie-schorst-twee-docenten-na-stroom-verhalen-over-wangedrag-aa5a468d/
6 november 2020	Uit angst voor bedreigingen en geweld worden controversiële onderwerpen tijdens lessen vermeden.	Zorgwekkend gedrag & radicalisering	Hoger Onderwijs	www.nrc.nl/nieuws/2020/11/06/als-de-leraar-over-de-profeet-begint-gaan-de-handen-voor-de-oren-a4019076
16 november 2020	De Vrije Universiteit stelt een onderzoek in naar ongewenst gedrag op de afdeling psychologie, nadat (oud-)medewerkers in een blad hun verhaal deden.	Sociale veiligheid	Vrije Universiteit	www.ad.nl/amsterdam/vu-doet-onderzoek-naar-ongewenst-gedrag-op-afdeling-psychologie-a53f1048/
23 november 2020	Experts stellen dat onderwijs op afstand negatieve impact heeft op geestelijke gesteldheid van studenten. Studenten vereenzamen en worden depressief.	Sociale veiligheid	Hoger Onderwijs	www.nrc.nl/nieuws/2020/11/23/meer-geleerd-maar-een-zaam-en-depressief-a4021111
25 november 2020	Door een grote stroomstoring in Utrecht worden elf universiteitsgebouwen ontruimd. Tentamens hoefden niet afgezegd te worden.	Gebouwveiligheid & BHV	Universiteit Utrecht	dub.uu.nl/nl/nieuws/geen-tramverkeer-en-ontruimingende-uithof-door-grote-stroomstoring
30 november 2020	De Universiteit Leiden stelt een onderzoek in naar mogelijk antisemitisme nadat een hoogleraar in verband wordt gebracht met uitingen binnen FvD.	Sociale veiligheid	Universiteit Leiden	www.ad.nl/binnenland/universiteit-leiden-onderzoekt-mogelijk-antisemitisme-op-afdeling-fvd-er-paul-cliteur-a09efa28/
10 december 2020	De AIVD waarschuwt middels ambtsberichten dat Russische spionnen bij tenminste één hoger onderwijsinstelling waardevolle kennis probeerden te stelen.	Kennisveiligheid	Hoger Onderwijs	www.aivd.nl/documenten/kamerstukken/2020/12/10/kamerbrief-verstoring-russische-economische-spionage-activiteiten-door-aivd

15 december 2020	Hoogleraar van de Universiteit Utrecht vertrekt nadat er verschillende klachten van ongewenst gedrag tegen hem waren ingediend.	Sociale veiligheid	Universiteit Utrecht	www.nu.nl/utrecht/6096788/hoogleraar-universiteit-utrecht-vertrekt-na-klachten-over-ongewenst-gedrag.html
17 december 2020	Nadat de UvA signalen over een docent Frans ontvangt, wordt een extern bureau ingeschakeld om de zaak te onderzoeken. De zaak blijkt al enkele jaren te spelen.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.parool.nl/amsterdam/universiteit-amsterdam-zet-docent-frans-op-non-actief-in-metoo-zaak-b4ba4a43f/
18 december 2020	Studenten van de UvA demonstreren tegen het slechte klachtenbeleid van de universiteit.	Sociale veiligheid	Universiteit van Amsterdam	www.parool.nl/amsterdam/studenten-over-metoozaak-sociale-veiligheid-telt-niet-op-de-uva-b4fa1dee/
20 december 2020	Honderden studenten zijn ten onrechte bestempeld als fraudeur. Anti-spieksoftware blijkt niet waterdicht.	Privacy	Hoger Onderwijs	www.trouw.nl/onderwijs/anti-spieksoftware-bestempelt-honderden-studenten-onterecht-tot-fraudeur-bcd91926/
18 januari 2021	In verband met een datalek besluit de Hanzehogeschool Groningen online tentamens uit te stellen. Er kon worden meegekeken met de tentamens waardoor privacy niet gewaarborgd kon worden. Advocaten stellen dat de instelling de AVG overtreedt.	Privacy	Hanzehogeschool Groningen	www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/5209266/tentamen-privacy-meekijken
17 februari 2021	Zorgen om banden RUG en China: hoogleraar mag imago China niet beschadigen.	Kennisveiligheid en integriteit	Rijksuniversiteit Groningen	nos.nl/artikel/2369095-zorgen-om-banden-rug-en-china-hoogleraar-mag-imago-china-niet-beschadigen.html
17 februari 2021	UvA en HvA doelwit van cyberaanval. Onbekende derden hebben toegang tot systemen.	Informatie-veiligheid	Universiteit van Amsterdam en Hogeschool van Amsterdam	nos.nl/artikel/2369091-cyberaanval-op-uva-en-hva-toegang-derden-tot-ict-systemen.html

BIJLAGE 4 PROJECTGROEP EN DESKUNDIGEN

De projectgroep voor het Risico- en Dreigingsbeeld 2021 bestaat uit Bastiaan van Vliet (IV-HO), Iris Kok (IV-HO), Leo Harskamp (Universiteit Leiden), Paul Goossens (Hogeschool Rotterdam), Ron Massink (TU Delft), Frank Kuipers (TU Eindhoven) en Yoni Shem Tov (Vrije Universiteit Amsterdam).

De volgende deskundigen zijn geraadpleegd:
Rob de Wijk (Hoogleraar Internationale Betrekkingen),
Bart Jacobs (Hoogleraar Interdisciplinary Hub for Security, Privacy and Data Governance), Irma Croese (Ministerie OCW), Beer Schröder (EAIE, AUC), Arjen Boin (Hoogleraar Publieke Instituties en Openbaar Bestuur), Jolien Dopmeijer (Lector Hogeschool Windesheim).

BIJLAGE 5 EINDNOTEN

- 1 VSNU (2017, 4 september). Digitalisering in universitair onderwijs.
- 2 www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/5215419/hackers-uva-hack-universiteit-van-amsterdam-hogeschool
- 3 NCTV (2020, 15 oktober). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53.
- 4 Sociaal en Cultureel Planbureau (2020, 30 juni). Burgerperspectieven 2020| 2.
- 5 Sociaal en Cultureel Planbureau (2020, 30 juni). Burgerperspectieven 2020| 2.
- 6 nos.nl/artikel/2344875-zeker-vijftig-accounts-verspreiden-nepnieuws-over-corona-in-nederland.html
- 7 www.trouw.nl/cultuur-media/hoe-je-verleidingen-van-sociale-media-kunt-weerstaan-b916d81d/
- 8 www.parool.nl/amsterdam/metoo-actie-week-bij-uva-studenten-eisen-vertrek-de-caan-b377dfc7/
- 9 www.dvhn.nl/groningen/stad/Studenten-roepen-Rijksuniversiteit-Groningen-in-petitie-op-te-stoppen-met-samenwerking-met-Chinees-onderwijsinstituut-26471400.html
- 10 vsnu.nl/nl_NL/nieuwsbericht/nieuws-bericht/656-recordaantal-van-328-000-studenten-aan-universiteiten-in-coronatijs-8-groei-in-voorlopige-inschrijfcijfers.html
- 11 www.nuffic.nl/nieuws/corona-voor-het-eerst-minder-studenten-van-buiten-de-eu
- 12 www.nuffic.nl/nieuws/wat-zijn-de-gevolgen-van-corona-voor-internationalisering-deel-2-digitalisering
- 13 nos.nl/nieuwsuur/artikel/2350736-studenten-willen-fysiek-onderwijs-want-corona-blijft-nog-wel-even.html
- 14 Clingendael (2020, 27 januari). Strategic Monitor 2019-2020.
- 15 www.trouw.nl/binnenland/de-nederlander-radicaliseert-van-links-tot-rechts-b65bc874/
- 16 nos.nl/artikel/2354410-recordaantal-studenten-ingeschreven-bij-universiteiten-vooral-door-corona.html
- 17 www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/weinig-contacten-gebrek-aan-structuur-corona-drukt-zwaar-op-gemoed-studenten-b7d053bf/
- 18 punt.avans.nl/2020/04/rivm-onderzoek-naar-studentenstress-uitgesteld-door-corona/
- 19 nos.nl/artikel/2352448-terrorismebestrijder-meer-polarisatie-te-zien-sinds-coronapandemie.html
- 20 www.vsnul.nl/publicatie-klachten-wetenschappelijke-integriteit.html
- 21 VSNU (2018). Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit. www.vsnul.nl/files/documenten/Nederlandse%20gedragscode%20wetenschappelijke%20integriteit%202018.pdf
- 22 www.volkskrant.nl/wetenschap/tien-nederlandse-universiteiten-weigeren-deelname-aan-integriteitsenquête-insteek-te-negatief-b259f2ab/
- 23 www.vsnul.nl/code-goed-bestuur.html
- 24 Vereniging Hogescholen (2019, november). Branchecode goed bestuur. www.vereniging-hogescholen.nl/system/knowledge_base/attachments/files/000/000/106/original/Branchecode_goed_bestuur_-_november_2019.pdf?1579186159
- 25 nos.nl/nieuwsuur/artikel/2336629-pas-poorthandel-groningense-hoogleraar-schuldig-aan-belangenverstrengeling.html
- 26 www.dub.uu.nl/nl/nieuws/onderzoek-bevestigt-werkdruk-hoger-onderwijs-hoog
- 27 www.parool.nl/nieuws/wo-in-actie-luidt-noodklok-over-structureel-overwerk-op-universiteiten-b388904f/
- 28 trajectum.hu.nl/enquete-medewerkers-willen-nog-wel-thuiswerken-maar-studenten-willen-gewoon-naar-school/
- 29 www.vereniginghogescholen.nl/actueel/actualiteiten/coronacrisis-toont-weerbaarheid-hbo-studenten-docenten-en-medewerkers
- 30 trajectum.hu.nl/enquete-medewerkers-willen-nog-wel-thuiswerken-maar-studenten-willen-gewoon-naar-school/
- 31 Van Engelshoven, I.K. (2020, 4 november). Monitoring gevolgen COVID-19 in mbo en ho [Kamerstuk]. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z22553&did=2020D47818
- 32 www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/geestelijke-gezondheid-van-studenten-verslechtert-ze-worden-gek-op-hunkamertje-bfa700ce8
- 33 Sociaal en Cultureel Planbureau (2020, 30 juni). Burgerperspectieven 2020|4.
- 34 eenvandaag.avrotros.nl/item/aantal-meldingen-seksuele-intimidatie-op-universiteiten-stijgt-fors/
- 35 www.trouw.nl/nieuws/het-regent-klachten-van-intimidatie-op-universiteiten-bb4c824a/
- 36 www.trouw.nl/onderwijs/aantal-meldingen-van-discriminatie-op-universiteiten-verdubbeld-b48fc83/
- 37 www.erasmusmagazine.nl/2020/06/18/racisme-hoger-onderwijs-kijkt-in-de-spiegel/
- 38 www.erasmusmagazine.nl/2020/06/08/goed-dat-de-universiteit-zich-uitspreekt-maar-intern-kan-de-representatie-echt-beter/
- 39 www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/09/01/nieuw-nationaal-actieplan-voor-diversiteit-en-inclusie
- 40 www.trouw.nl/nieuws/zeggen-wat-je-wilt-kan-dat-nog-aan-de-universiteit-b2a81fe8/
- 41 www.trouw.nl/onderwijs/brand-outklachten-prestatiedruk-en-soms-zelfmoord-de-psychische-nood-onder-studenten-is-hoog-b93e2a00
- 42 www.nrc.nl/nieuws/2020/11/23/meer-geleerd-maar-eenzaam-en-depressief-a4021111
- 43 nos.nl/artikel/2342722-duizenden-studenten-willen-compensatie-voor-collegegeld.html
- 44 www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4712641/hoogleraar-uva-gaf-studenten-een-acht-voor-de-nacht
- 45 www.ad.nl/den-haag/haagse-hogeschool-racistische-beledigingen-tolereren-we-nooit-a59e8f10/?referrer=https%3A%2F%2Feenvandaag.avrotros.nl%2Fitem%2Fdofcente-wasimawerd-ernstig-gediscrimineerd-in-haar-klas-en-de-school-nam-dat-niet-serieus%2F
- 46 www.renaissanceinstituut.nl/de-nieuwe-schoolstrijd-meldpunt-indoctrinatie-op-scholen-en-universiteiten
- 47 nos.nl/artikel/2277889-onderwijs-en-politiek-vallen-hard-over-meldpunt-indoctrinatie.html
- 48 AIVD (2020, 29 april). AIVD Jaarverslag 2019.
- 49 www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/worden-complottheorieen-vaker-verkondigd-ze-zijn-in-ieder-geval-zichtbaarder-be958fdb/
- 50 www.omroepbrabant.nl/nieuws/3280482/teststraat-in-breda-vernielt-mensen-uitgescholden-en-geintimideerd-te-triest-voor-woorden
- 51 www.ad.nl/tech/wie-zitten-er-achter-de-zendmastbranden-het-verbaast-me-niet-dat-ze-zijn-opgepakt-a63f51eb/
- 52 www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5192326/arib-tweede-kamer-gesprek-demonstratie
- 53 www.gelderlander.nl/wageningen/afge-wezen-student-terroriseert-universiteit-onder-meer-met-bedreigingen-op-rijm-a71a8f44/
- 54 www.rtlnieuws.nl/editie/artikel/4826406/studenten-wageningen-beroofd-bedreigd-drie-incidenten-universiteit-gevoel
- 55 nos.nl/artikel/2313314-onrust-onder-leidse-studenten-na-aanrandingen-en-verkrachting.html
- 56 www.omroepgelderland.nl/nieuws/2396904/Campus-Wageningen-Universiteit-ont-ruimd-vanwege-stroomstoring
- 57 www.nu.nl/leiden/5926584/pieter-de-la-court-gebouw-universiteit-leiden-weer-open-na-stroomstoring.html
- 58 dub.uu.nl/nl/nieuws/veen-tramverkeer-en-ont-ruimingen-de-uthof-door-grote-stroomstoring
- 59 Aon (2020). Risk Maps 2021. Aon's guide to Political Risk, Terrorism & Political Violence.
- 60 Aon (2020). Risk Maps 2021. Aon's guide to Political Risk, Terrorism & Political Violence.
- 61 Dienst Uitvoering Onderwijs (2019, 8 juli). Internationalisering in het hoger onderwijs.
- 62 Dienst Uitvoering Onderwijs (2019, 8 juli). Internationalisering in het hoger onderwijs.
- 63 Nuffic (2019, 29 maart). Incoming degree student mobility in Dutch higher education 2018-2019.
- 64 Nuffic (2019, 29 maart). Incoming degree student mobility in Dutch higher education 2018-2019.
- 65 www.beteronderwijsnederland.nl/nieuws/2019/03/oproep-tk-nederlands-volledig/

- 66 www.nuffic.nl/nieuws/internationalisation-home-biedt-kansen-juist-nu
- 67 Nuffic (2020, 23 juni). Gaan studenten in 2020-2021 nog naar het buitenland?
- 68 NCSC (2020, 29 juni). Cybersecuritybeeld Nederland (CSBN) 2020.
- 69 SURF (2021, februari). Cyberdreigingsbeeld onderwijs en onderzoek 2020-2021.
- 70 AIVD (2020, 29 april). AIVD Jaarverslag 2019.
- 71 NCSC (2020, 16 oktober). 5 adviezen voor veilige inkoop van clouddiensten.
- 72 SURF (2021, februari). Cyberdreigingsbeeld onderwijs en onderzoek 2020-2021.
- 73 www.maastrichtuniversity.nl/file/foxitrapportactieuniversiteitsmaastrichtpdf
- 74 Inspectie van het Onderwijs (2020, mei). Cyberaanval Universiteit Maastricht.
- 75 www.nrc.nl/nieuws/2020/02/05/universiteit-maastricht-betaalde-bijna-200-000-euro-losgeld-na-ransomware-aanval-a3989357
- 76 www.limburger.nl/cnt/dmf20210108_96450856#:~:text=Het%20computersysteem%20van%20de%20Universiteit,geklikt%20had%20op%20een%20phishingmail
- 77 nos.nl/nieuwsuur/artikel/2319236-citrix-we-volgden-na-lek-standaardprocedure-gebeurt-duizenden-keren-per-jaar.html
- 78 www.nu.nl/tech/6024680/hogeschool-in-holland-legt-netwerk-stil-om-citrix-lek-gelastentamens-af.html
- 79 www.nu.nl/leiden/6024698/universiteit-leiden-blokkeert-externe-toegang-van-citrix-systemen.html
- 80 AIVD (2020, 29 april). AIVD Jaarverslag 2019.
- 81 NCSC (2020, 29 juni). Cybersecuritybeeld Nederland (CSBN) 2020.
- 82 SURF (2021, februari). Cyberdreigingsbeeld onderwijs en onderzoek 2020-2021
- 83 Van Engelshoven, I.K. (2020, 27 november). Kennisveiligheid hoger onderwijs en wetenschap [Kamerstuk]. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z23069&did=2020D48724
- 84 AIVD, MIVD en NCTV (2021, 3 februari). Dreigingsbeeld Statelijke Actoren.
- 85 Van Engelshoven, I.K. (2020, 27 november). Kennisveiligheid hoger onderwijs en wetenschap [Kamerstuk]. www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2020Z23069&did=2020D48724
- 86 Ollongren, K.H. (2020, 10 december). Verstoring Russische economische spionageactiviteiten door AIVD. [Kamerbrief]. www.aivd.nl/documenten/kamerstukken/2020/12/10/kamerbrief-verstoring-russische-economische-spionageactiviteiten-door-aivd
- 87 nos.nl/artikel/2322945-iraanse-overheidshackers-vallen-nederlandse-onderwijsinstellingen-aan.html
- 88 www.rtvoost.nl/nieuws/325328/UT-neemt-maatregelen-om-Iraanse-spionage-te-voorkomen
- 89 www.rtvnoord.nl/nieuws/203525/Naast-poederbrief-ook-bomdreiging-bij-Confucius-Instituut
- 90 twitter.com/Medialogica/status/1080900368186388480
- 91 www.ad.nl/delft/scherp-toezicht-chinese-student-tweede-kamer-vreest-spionage-op-tu-delft-a8ea966f/
- 92 autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/publicaties/feiten-en-cijfers-over-de-ap
- 93 SURF (2021, februari). Cyberdreigingsbeeld onderwijs en onderzoek 2020-2021.
- 94 Autoriteit Persoonsgegevens (2020). Onderzoek online (video)bellen en online proctoring in het onderwijs.
- 95 autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/onderwerpen/corona/onderwijs-tijdens-corona
- 96 www.nu.nl/tech/6070123/gegevens-van-afgestudeerden-tu-delft-en-universiteit-utrecht-gestolen.html
- 97 nos.nl/artikel/2337821-fraude-met-corona-examens-280-studenten-moeten-opnieuw-aan-de-bak.html
- 98 www.erasmusmagazine.nl/2020/06/02/studenten-stappen-naar-de-rechter-omtrentamens-met-webcam/
- 99 www.nrc.nl/nieuws/2020/06/11/universiteit-van-amsterdam-mag-student-online-bespioneren-tijdens-tentamen-a4002531
- 100 www.trouw.nl/onderwijs/anti-spieksoftware-bestempelt-honderden-studenten-onterecht-tot-fraudeur-bcd91926/
- 101 NCTV (2020, 15 oktober). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53.
- 102 *Het Platform IV-HO hanteert in totaal tien thema's. Twee van de tien thema's zijn niet opgenomen in dit risico en dreigingsbeeld omdat die in zichzelf geen risico's of dreigingen vormen, namelijk de thema's integrale veiligheid en crisismanagement.*
- 103 *Het Platform IV-HO hanteerde voor de editie van 2018 10 thema's. In dit rapport zijn informatieveiligheid en privacy als aparte thema's opgenomen.*

COLOFON

Dit Risico- en Dreigingsbeeld is ontwikkeld door het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (COT) in opdracht van het Platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs (IV-HO).

Over Platform IV-HO

Het platform IV-HO is opgericht naar aanleiding van de 'intentieverklaring integrale veiligheid hoger onderwijs' van de VSNU, VH en het ministerie van OCW. Het platform is ondergebracht bij SURF met als doel om het integrale veiligheidsbeleid in het hoger onderwijs verder te ontwikkelen naar voorbeeld van SURF om de samenwerking tussen instellingen te bevorderen door het delen van expertise, ervaring en kennis.

Over COT

Het COT is een gespecialiseerd bureau op het gebied van veiligheids- en crisismanagement en is onderdeel van Aon Global Risk Consulting. Ons werkterrein strekt zich uit van vraagstukken over veiligheidsambities tot de voorbereiding en reactie op crisissituaties. Met onze kennis en kunde helpen we opdrachtgevers in complexe situaties waarbij grote risico's worden gelopen, strategische belangen op het spel staan en vaak vele stakeholders zijn betrokken. Advies, onderzoek, en training en oefening vormen de basis van onze dienstverlening. Het COT opereert vanuit Rotterdam en is een volledige dochteronderneming van Aon Nederland.

Over Aon

Aon is een toonaangevende wereldwijde dienstverlener op het gebied van risk, retirement en health. Aon analyseert de personele risico's en bedrijfsrisico's, geeft passend risico-advies, zorgt voor de (financiële) oplossing én is er als een incident de bedrijfscontinuïteit bedreigt. Zo helpen wij klanten succesvol te ondernemen. Ga voor meer informatie naar www.aon.nl.

© 2021 Aon Ned

Op deze uitgave is de Creative Commons Naamsvermelding 4.0 licentie van toepassing. Maak bij gebruik van dit werk vermelding van de volgende referentie: Risico en Dreigingsbeeld (2021). Utrecht: Platform Integrale Veiligheid Hoger Onderwijs (IV-HO)